

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

ISSN 1829-054X

Matenadaran
Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts
and “Friends of the Matenadaran” Benevolent Fund express their
gratitude to “JTI ARMENIA” CJSC
for sponsoring the publication of this volume

Մատենադարան
Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտը և
«Մատենադարանի բարեկամներ» բարեգործական հիմնադրամը
երախտագիտություն են հայտնում «ՋԵՅ ԹԻ ԱՅ ԱՐՄԵՆԻԱ» ՓԲԸ-ին
սույն հատորի հրատարակությանն աջակցելու համար

MATENADARAN
MESROP MASHTOTS INSTITUTE OF ANCIENT MANUSCRIPTS

BULLETIN OF MATENADARAN
36

Yerevan – 2023

МАТЕНАДАРАН
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ ИМЕНИ МЕСРОПА МАШТОЦА

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА
36

Ереван – 2023

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

36

*Տպագրվում է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան
Մատենադարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ*

*Խմբագրական խորհուրդ՝ Գոհար Մուրադյան (գլխավոր խմբագիր), Վահան Տեր-
Ղևոնդյան, Կարեն Մաթևոսյան, Օլգա Վարդազարյան, Վահե Թորոսյան, Թեո վան
Լինտ, Արմեն Մովսեֆյան, Արտաշես Շահնազարյան, Գուրգեն Գասպարյան,
Արուսյակ Թամրազյան, Հայկ Համբարձումյան:*

*«Բանբեր Մատենադարանի» 36, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի
ին-տ. Երևան, 2023, 304 էջ:*

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ
HISTORY
ИСТОРИЯ

ԿԱՐԵՆ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ*

DOI:10.57155/DZLY4160

ԳԼԿՁՈՐԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԸ ԵՎ ՍԱՆՏԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ Գլաձոր, համալսարան, Եսայի Նչեցի, Ներսես Մշեցի, ձեռագիր, գրիչ, հիշատակարան:

Գլաձորի համալսարանը, որը գործել է Վայոց ձորի Աղբերց վանքում՝ 1282-1338 թթ., միջնադարյան Հայաստանի կրթական, գիտական, մշակութային ամենանշանավոր կենտրոններից էր: Առաջինը նրան անդրադարձել են հիշատակարանների աղբյուրագիտական դերը գնահատող հետազոտողները՝ սկսած Անտոն Արիշանից և Գարեգին Հովսեփյանից¹: Սակայն Գլաձորին նվիրված հարուստ գրականություն մեջ² առայժմ բացակայում է համալսարանի ուսուցիչների և սաների ամբողջական անվանացանկը, որն էլ ստորև փորձել ենք լրացնել:

Այս հրապարակումը պատրաստելու գաղափարը ծնվել է Գլաձորի ընթացիկ

* Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, պ. գ. դ., karenmatevosian@gmail.com, հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ 1 դեկտեմբերի, 2023թ., հոդվածը գրախոսելու օրը՝ 11 դեկտեմբերի, 2023:

1 Ղ. Ալիշան, Սիսական, Վենետիկ, 1893, էջ 130-138, Գ. Յովսեփյան, Խաղբակեանք կամ Պոռշեանք Հայոց պատմության մեջ, Անթիլիաս, 1969, էջ 251-296:

2 Լ. Խաչիկյան, «Գլաձորյան համալսարանը և նրա սաների ավարտական ատենախոսությունները», Գիտական աշխատություններ Երևանի համալսարանի, 1946, հ. 23, էջ 423-450, Լ. Խաչիկյան, Գլաձորի Համալսարանը Հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մեջ, XIII-XIV դդ., Երևան, 1973, Գրքեր՝ Եսայի Նչեցիի և Գլաձորի համալսարանը, Լուս Աննելըս, 1988, Ա. Ավետիսյան, Հայկական մանրանկարչության Գլաձորի դպրոցը, Երևան, 1971, Ա. Աբրահամյան, Գլաձորի համալսարանը, Երևան, 1983, Ի. Ղաթիբյան, Գլաձոր, Երևան, 1983, Ս. Արևշատյան, Ա. Մաթևոսյան, Գլաձորի համալսարանը միջնադարյան Հայաստանի լուսավորության կենտրոն, Երևան, 1984, Ա. Մաթևոսյան, «Գլաձորի համալսարանի ուսումնական ծրագիրը», էջմիածին, 1984, ԺԱ-ԺԲ, էջ 46-55, Գրքեր՝ «Նոր վկայություններ Գլաձորի Համալսարանի մասին», ՊԲՀ, 1984, № 4, էջ 20-31, Ա. Ղաթիբյան, «Գլաձորի համալսարանի գրիչները և ձեռագրերը», ԼՀԳ, 1984, № 3, էջ 58-66, Տ. Մկրտչյան, Գլաձորի համալսարանի տեղորոշման նոր վարկած, Երևան, 2016 և այլն:

նապետ Եսայի Նչեցու գլխավորությամբ՝ համալսարանի 44 ուսուցիչների և սաների դիմապատկերով բացառիկ մանրանկարն (նկ. 1)³ ուսումնասիրելիս: Նրանցից անվանապես կարելի է ճանաչել միայն երկուսին՝ Եսայի Նչեցուն, որը պատկերված է վերևում, իսկ նկարի շրջանակին գրված է նրա անունը, և նկարի ներքևում՝ շրջանակից դուրս, ձեռքերը օրհնություն խնդրողի դիրքով վեր պարզած կերպարին, որը մասնագետների միակարծիք ենթադրությամբ պատկերի նկարիչ Թորոս սարկավազն է: Թե ովքեր են մյուս 42-ը, անհնար է ասել, սակայն կարելի է Գլաձորի հիշատակարանների շնորհիվ կազմել ուսուցիչների և սաների անվանացանկը՝ ի մի բերելով յուրաքանչյուրի մասին հայտնի տվյալները, որոնց զգալի մասը գործել է այս մանրանկարի ստեղծման ժամանակ 1320-ական թվականներին, ուստի նրանց պատկերները նույնպես տեղ են գտել այստեղ:

Մանրանկարն ուսումնասիրողների հիմնական մասին անձանոթ է մնացել, քանի որ այն գիտական շրջանառության մեջ է դրվել բավականին ուշ (1986 թ.) Սիրարփի Տեր-Ներսեսյանի՝ Եսայի Նչեցու դիմանկարներին նվիրված ուսումնասիրության շնորհիվ⁴: Նկարի բովանդակության վերաբերյալ հեղինակը գրում է. «Այս տեսարանը, որտեղ ուսուցիչը մեկնում է աշակերտի կողմից ընթերցված աստվածաշնչյան ինչ-որ հատված կամ եկեղեցու հայրերից որևէ գրվածք, միևնույն ժամանակ խորհրդանշական է, քանի որ Եսային իր ներշնչանքը ստանում էր երկնքից: Նույնին պատկերում է հավանաբար կենաց ծառը՝ դրախտի կենտրոնում»⁵:

³ Մանրանկարը պահպանվել է Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց վանքի մի ձեռագրում (թիվ 365), որը պարունակում է Գևորգ Սկևոացու «Մեկնություն Եսայեայ» գործը: Ձեռագրի հինագույն հիշատակարանը (1299 թ.), կարելի է ասել, ձեռագրի թերթին գրված մի նամակ է, որի մեջ Կեսարայի Կոստանդին եպիսկոպոսը (հետագայում կաթողիկոս՝ Կոստանդին Գ Կեսարացի, 1307-1322) հայտնում է, թե իր խոստացած այդ գիրքը, որը դեռ չէր կազմված և բաղկացած էր 20 պրակից, Մրենի Վարդան եպիսկոպոսի ձեռնով ուղարկում է Գլաձորի համալսարանի ռաբունապետ Եսայի Նչեցուն և նրան է դիմում ուղիղ խոսքով՝ «...տվի ի տէր Վարդան Մրենու եպիսկոպոսն, որ բերէ առ ձեզ» (Ն. Պողարեան, *Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց*, հ. Բ, Երուսաղեմ, 1967, էջ 270): Իսկ գլաձորցիների մանրանկարը նկարվել և Եսայի Նչեցուն պատկանած այս ձեռագրի սկզբում փակցվել է հետագայում, հավանաբար 1320-ական թվականներին:

⁴ S. Der-Nersessian, « Les portraits d' Esayi Nè'ec'i, supérieur de Glajor », in *Armenian Studies (Études Arméniennes) in Memoriam Haïg Berbérian*, ed. D. Kouymjian, Lisbon: Galouste Gullbenkian Foundation, 1986, pp. 229-241. հայերեն տարբերակը տե՛ս Ս. Տեր-Ներսեսյան, «Գլաձորի ռաբունապետ Եսայի Նչեցու դիմապատկերները» (թարգմ.՝ Խ. Հարությունյանի), *Գեղարվեստի ակադեմիայի տարեգիրք*, 2016, № 4, էջ 281-290: Մանրանկարը գունավոր հրատարակված է եղել ավելի վաղ՝ *Armenian Art Treasures of Jerusalem M.*, ed. by B. Narkiss with collaboration M. E. Stone, Oxford, 1980, fig. 92:

⁵ Ս. Տեր-Ներսեսյան, նշվ. աշխ., էջ 283-284:

Նկ. 1. Ձեռ. եղմ. 365՝ Եսայի Նչեցին Գլաձորի համալսարանի ուսուցիչների և սաների հետ

1946 թ. Լեոն Խաչիկյանը, քննելով ՄՄ 631 ձեռագրում (էջ 49ա-86բ) պահպանված նյութերը, որոնք Գլաձորի սաների ատենախոսությունների նախագրություններ և հատվածներ են, որոշակի պատկերացում է տալիս Գլաձորում ատենախոսությունների հրապարակային ներկայացման մասին: Ուստի կարելի է նաև ենթադրել, որ մանրանկարում հենց այդպիսի մի ավարտական ատենախոսության ներկայացման պահ է, որտեղ ըաբունապետի, ուսուցիչների և ավագ սաների ներկայությամբ (նրանք վեղարներով են) կենտրոնում թասակով պատկերված սաներից մեկը բացում է փոքրիկ գրակալին դրված մատչանը և ներկայացնում իր ատենախոսությունը: Մանրանկարի ստորին ձախ կողմում թասակ կրող ևս մի կերպար կա, և, հնարավոր է՝ նա այդ օրվա երկրորդ ատենախոսը պիտի լիներ:

Դիմանկարներից դատելով, նկարիչն անձամբ ճանաչել է բոլորին և փորձել փոխանցել նրանց անհատական դիմագծերը: Պատկերի վերին աջ մասում՝ Եսայի Նչեցու դիմաց, ավելի տարեց վարդապետներն են:

Պատկերի մասին այսքանով բավարարվելով (տե՛ս նաև ստորև՝ Թորոս Սարկավագի մասին հատվածը) դիտարկենք ուսուցիչների և սաների անվակացանկը: Գլաձորի մասին հիմնական սկզբնաղբյուրն այստեղ գրված մատչաններն ու դրանց հիշատակարաններն են, ուստի անվանացանկը կազմվել է հիշատակարանային նյութի հիման վրա, երբեմն էլ տվյալներ են ներառվել այլ աղբյուրներից:

Գլաձորի հիշատակարանների առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ դրանց հեղինակներն իրենց ազգականների վերաբերյալ տեղեկություններ գրեթե չեն հայտնում, ծնողներին լավագույն դեպքում նշում են ընդհանրական ձևով առանց անունների: Օրինակ՝ ըաբունապետ Եսայի Նչեցու գրած բազմաթիվ հիշատակարաններում, ինչպես նաև նրա մասին՝ մեծարական կամ հիշատակ հայցող հիշատակություններում (դրանց թիվը կարող է 100-ի հասնել) ոչ մի անգամ ծնողների անունը չի նշվում: Սա վերաբերում է նաև նախորդ և հաջորդ ըաբունապետներին՝ Ներսես Մշեցուն և Տիրատուր Կիլիկեցուն (նրանց մասին հիշատակություններն ավելի փոքրաթիվ են). փաստորեն դա սկզբունք է եղել, որին հետևել են մյուս գլաձորցիները, չնչին բացառություններով:

Գլաձորի ուսուցիչների և աշակերտության ընդհանուր թվի մասին կարելի է պատկերացում կազմել մի տվյալից, ըստ որի իր ըաբունապետության ողջ ընթացքում Եսայի Նչեցին վարդապետական աստիճան է շնորհել 360 հոգու⁶: Ներկա անվանացանկն ընդգրկում է 73 անուն:

⁶ Ղ. Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 23, Գ. Յովսեփեան, նշվ. աշխ., էջ 256, Ա. Մովսիսյան, Ուրվագծեր հայ դպրոցի և մանկավարժության պատմության, Երևան, 1958, էջ 175:

Առաֆել Հաղբատեցի – Գլածորի վարդապետներից: Առաջին անգամ հիշվում է 1313 թ. Գլածորում իր մտերիմ Ավետիսի պատվերով ընդօրինակած ձեռագրի հիշատակարանում («Հաաֆումն մեկնութեան մարգարեութեան եզեկիէլի Եսայեայ»): Առաֆելը նշում է նաև գրչության ժամանակ իրեն աշակցած Պողոսին՝ «գբարեմիտ գործակալ տեղոյս», և թուղթ կոկող երկու պատանյակների՝ Ավագին և Սարգսին, նաև մի կենցաղային մանրամասն, կապված Սյունյաց անվանյալ առաջնորդ, իշխանագուն Ստեփանոս Տարսայիցի՝ Գլածոր կատարած անակնկալ այցի հետ. «Մինչ դեգերեալ նստէի տոչորմամբ ստիւի ի գրումն սուրբ մարգարէիս, եկն առ մեզ գեղաղէշ եւ շնորհընկալ ֆահանայն Ստեփաննոս՝ որդի մեծ Զալալին եւ ժառանգ գերահոշակ Աթոռոյս Սիւնեաց, եւ եբեր մեզ միւրզ եւ ջուր ցուրտ, որ եւ տացէ Քրիստոս նմա զջուրն կենդանի»: 1328 թ. Գլածորում ստացել է Աստվածաշունչ (միայն հիշատակարանն է պահպանվել), որի գրիչն էր Դավիթ Գետկեցին: Հիշատակարանում Առաֆելը բավական մանրամասն (օրերի նշմամբ) գրում է գրչության սկզբի ու ավարտի մասին, ուշագրավ նշումներ անում Գլածորի մասին: Այդ ժամանակ նա արդեն Տփիսիսի (Թիֆլիսի) դպրոցի ղեկավարն էր, ինչի մասին կարելի է եզրակացնել ձեռագրի ծաղկող Թորոս Տարոնացու կարն ֆառյակից՝

«Առաֆեալ Հաղբատեցի
եւ Բաբունի եւ Թֆիլիսի,
Աղօթք արա դու Թորոսի,
Որ զգիրֆս ծաղկեցի»:

Հիշատակարանում Առաֆելը նշում է նաև ծնողներին և ֆրոջը («...ի յիշատակ ինձ եւ ծնողաց իմոց, ֆաղցրիկ հօրն իմոյ՝ Խոցադեղին, եւ մօրն իմոյ՝ Խարթութ, եւ ֆեռն իմոյ՝ Խորիշահի»): Համալսարանը ավարտելուց հետո վերադարձել է Հաղբատ՝ ուսուցչության (ԺԳ, Ա, 233-235, ԺԳ, Բ, 27-30):

Առաֆել – վարդապետ Գլածորում, իր համերկրացի Իսրայել վարդապետի հետ, հետևելով Հովհաննես Քոնեցուն, միարարների շարքն է անցել: Վերջիններիս ցանկում նրանց մասին նշվում է՝ «Առաֆել եւ Իսրայել վարդապետք ի գաառնէն Արտագուն» (Յովսէփեան, 1969, 284):

Ավագ – հայտնի գրիչ և մանրանկարիչ, Գլածորի սան, որին առաջին անգամ 1313 թ. հիշատակում է Առաֆել Հաղբատեցին՝ Ավետիսի պատվերով ընդօրինակած ձեռագրի հիշատակարանում, որպես օգնական և թուղթ կոկող պատանու. «Եւ զսիրելի եւ զուշիմ համբակֆս մեր եւ զշնորհագով աշակերտել մանկունֆս, որ բագում աշխատեցան ի սպասատրութիւն եւ ի կոկել

ֆարտիզիս տէր Աւագ եւ Սարգիս»: Հետագայում դարձել է հանաչված նկարիչ-ծաղկող, հիշատակվում է որպէս «դպիր» և «սարկավագ», իսկ Մխիթար Անեցի գրիչը 1334 թ. Սուլթանիայում իր գրած և Ավագի ծաղկած ձեռագրում (Ավետարան) խնդրում է հիշել՝ «զֆազ ֆարտուղարն եւ անհամեմատ նկարողն՝ Ավագ վարդապետն»: Աշխատել է տարբեր վայրերում, հատկապէս Սուլթանիայում, եղել է նաև Կիլիկիայում: Հիշատակարաններից մի ֆանիսում գրչության ժամանակը նշելիս՝ նա մեծարանքով հիշատակում է Գլածորի բարունապետ Եսայի Նչեցուն (ԺԴ, Ա, 234, ԺԴ, Բ, 200, Արևշատյան, Մաթևոսյան, 1984, 44):

Ավագտէր – վարդապետ Գլածորում, 1337 թ. ձեռք է բերել (100 «մթխալ» արծաթով գնել է) 1303 թ. նույն տեղում գրված մի մատյան (ՄՄ 3606): Հիշատակարանում իր մասին նշում է՝ «...Աւագտէր սպասատր բանին, որ անուամբ միայն եմ վ[արդա]լ[ետ]... որ բազում ժամանակս աշխատեցայ առ ոտս մեծ բարունապետացն յԵսայի եւ Տիր[ատր]ոյ» (ԺԴ, Բ, 275):

Ավետիս (Աւետիս, Աւետեաց) – Գլածորի սաներից, հիշատակարանում գրում է, թէ վաղուց հանաչել է Եսայի Նչեցուն: 1313 թ. նա Գլածորում պատվիրել է բարունապետի «Հաւաքումն մեկնութեան մարգարեութեան Եզեկիէլի Եսայեայ» աշխատությունը, որն ընդօրինակել է Առաքել Հաղբատեցին: Վերջինիս հետ ունեցած մտերմության մասին Ավետիսը գրում է. «Ետու գրել գիրքս զայս ի ձեռն իմոյ հոգեւոր հարագատին Առաքել Հաղբատեցոյ, որ է համայարկ եւ համասեղան, եւ ոչինչ գոյր ի միջի մերում, բայց մի կամք եւ մի յաւժարութիւն, եւ ամեն ինչ հասարակաց էր»: Նրա և Առաքել Հաղբատեցու անունից գրված հիշատակարանում նշվում են նաև Գլածորի այլ միաբաններ (ԺԴ, Ա, 233-235):

Բարսեղ – Գլածորի վարդապետներից, Գրիգորիս Յաղմանեցու աշակերտներից, գրիչ, որն իր ընդօրինակած մատյանի («Բարսեղի Կեսարացոյ մեկնութիւն Վեցօրեայ գործոց արարչութեան», ՄՄ 1657) հիշատակարանում նշում է.

«Յիշեցեմ գրիգորէս վարդապետն իմ ողորմած,
Զիս՝ աշակերտ նորին՝ խիստ ցած» (ԺԴ, Ա, 257):

Գրիգոր Բջնեցի Խապար – արքեպիսկոպոս, ուսանել է Գլածորում և Եսայի Նչեցու պատվերով ընդօրինակել նրա «Վերլուծութիւն ֆերականութեան» գործը, որի մասին վերջինս հիշատակարանում գրում է. «Ետու գրել զսա ձեռամբ արքեպիսկոպոսին Բջնոյ տէր Գրիգոր կոչեցեալ, մականունն Խապար, որ կայր յուսումն կրթութեան առ մեր»: Ավելի վաղ աշխատել է Վարդան

Արևելցու գլխավորած խոր Վիրապի դպրոցում (ԺԳ, Ա, 156, 231, Արևշատ-
յան, Մաթևոսյան, 1984, 42):

Գրիգորիս Յաղմանեցի (Երզնկացի) – վարդապետ, Գլաձորի ուսուցիչ-
ներից, 1314 թ. Գլաձորում ստացած ձեռագրի («Պատճառ սահմանաց
գրոց») հիշատակարանում պատմում է իր մասին՝ «ծննդեամբ էի յերկրէն
հարդբերոյ, ի գաւառէն Յաղման կոչեցեալ եւ մայրական գրկօք եկեալ ի
գաւառն Եկեղեաց, եւ անդ սնեալ ի մեծահոշակ վանսն Տիրաշէն», նշում է, որ
այնտեղ ուսանել է Մովսես Կիլիկեցի վարդապետի մոտ, որի հետ տեղա-
փոխվել են Դարանաղայաց գավառի Ս. Գրիգոր Լուսավորչի վանք: Հետո եկել
է Գլաձոր: Ձեռագրի գրիչը՝ Գլաձորում նրա աշակերտներից Մխիթար Երզն-
կացին, նշում է, որ մատյանը գրել է «հրամանաւ մեծ եւ երանեալ վարդապե-
տիս իմոյ՝ Գրիգորիսի Երզնկայեցոյ՝ բանի սպասատրի, ի վարժումն անձին
խրոյ եւ ամենայն բանասիրաց»: Գրիգորիս Յաղմանեցու աշակերտներից
հիշվում է նաև Բարսեղը՝ որպես գրիչ (ՄՄ 1657) (ԺԳ, Ա, 254-257):

Գրիգոր – գրիչ Գլաձորում, 1335 թ. ընդօրինակել է Ներսես Լամբրոնա-
ցու մեկնությունների ժողովածու Սարգիս Բահանայի համար (ՄՄ 1141):
Հավանաբար նա է 1338 թ. համալսարանի՝ Հերմոնի վանք տեղափոխվե-
լուց հետո մեզ հասած առաջին ձեռագրի գրիչը (ԺԳ, Բ, 210-211, Ղազա-
րոսյան, 1984, 65):

Գրիգոր – վարդապետ Գլաձորում, հետևելով Հովհաննես Քոնեցուն՝
միաբարների շարքն է անցել: Վերջիններիս ցանկում նրա մասին նշվում է՝
«Գրիգոր վարդապետ ի յԱպրակունիս գեղջէ» (Յովսէփեան, 1969, 284):

Դավիթ – վարդապետ, Գլաձորի համալսարանի բարձրագույններից,
Ներսես Մշեցու և Եսայի Նշեցու գործակիցը, որը միաժամանակ եղել է Վերին
Նորավանքի առաջնորդը և գլխավորել տեղի դպրոցը: 1295 թ. Սյունյաց մետ-
րոպոլիտ Ստեփանոս Օրբելյանի կազմած՝ Հայոց կաթողիկոս Գրիգոր Անա-
վարզեցուն ուղղված պատասխան նամակի տակ, Եսայի Նշեցուց հետո,
ստորագրել է. «Ես Դավիթ՝ նուաստոգի Բարձրի բանի և վարդապետ Հայաս-
տանս եկեղեցոյ, համախոհ եւ միաբան եմ այսմ ուղղադասան թղթոյս, որ
ունի ճշմարտի գտուբ հարցն աւանդութիւնն...»: Իսկ 1314 թ. նմանատիպ
մի նամակում Դավթի անունը հիշատակված է Սյունյաց երկու եպիսկոպոս-
ներից անմիջապես հետո և Եսայի Նշեցու անունից առաջ:

1302 թ. Սյունյաց մետրոպոլիտ Հովհաննես Օրբելը այցելել է Վերին Նո-
րավանք և միաբանության գործունեությունը խրախուսելու համար չորս
գյուղ է նվիրել վանքին, որի մասին նշված է Վերին Նորավանքում վանահայր
Դավթի ստացած մի ձեռագրի հիշատակարանում:

Գլաձորում Դավիթը Եսայի Նշեցու հետ հիշատակվում է առանձնակի մեծարանով, մասնավորապես՝ 1309 թ.՝ «ի վարժապետութեան մեծիս Եսայեայ եւ եռամեծին Դաւթայ», 1321 թ. հիշատակարանում՝ «ի հայրապետութեան սուրբ և բազմերշանիկ հոետորաց Հայոց՝ երկուց ամուլաց նշմարիս հաւատոյ մերոց՝ Դաւթի և Եսայեայ»: Վերին Նորավանքում Դավթի գործակիցն է եղել նրա եղբորորդի Կարապետը, որի մասին է վկայում Բենեթ գրչի 1312 թ. հիշատակարանը՝ «ի վանս, որ Վերի Նոր[ավ]անս կոչի... յառաջնորդութեան սուրբ բարունապետիս Դաւթի եւ եղբարորդոյ իւր՝ Կարապետի»: Նույն թվականին նա ստացել է Խաչատուր գրչի ընդօրինակած մի ձեռագիր՝ «Մեկնութիւն սաղմոսաց Ներսիսի Լամբրոնացոյ» (ՄՄ 4679): 1321 թ. Դավիթը Գլաձորում Կյուրոն վարդապետի ընդօրինակած մի Ավետարան (Բրիտանական գրադարան 14) ընծայել է Ս. Աստվածածին վանքին, որի առաջնորդ Մկրտչին իր հոգևոր որդին է համարում՝ «Նուաստս ի շարս ուսուցչապետաց՝ Դաւթ, շնորհեցի զսուրբ Աւետարանս Սուրբ Աստուածածնին եւ առաջնորդի սուրբ անապատին Մկրտչին՝ հոգետր որդեկին իմոյ»:

Դավիթ բարունապետը 1329 թ. արդեն մահացել էր, քանի որ որպես Վերին Նորավանքի բարունապետ հիշատակվում է նրա աշակերտ Կյուրոնը, որը հիշատակարանում կոչվում է սպասավոր «սուրբ գերեզմանի բարունապետին Դաւթի»: Վերին Նորավանքում պահպանվել է նրա տապանաքարը (Օրբելեան, 1910, 462, ԺԳ, Ա, 22-23, 156, 216-217, 412-413, ԺԳ, Բ, 49):

Դավիթ Գեոկեցի – քահանա, գրիչ, 1328 թ. Գլաձորում ընդօրինակել է Աստվածաշունչ Առաքել Հաղբատեցու համար (միայն հիշատակարանն է պահպանվել): Նրա անունը նշվում է ինչպես ստացողի («Եւ ետու գրել զսա ձեռամբ կուակրօն քահանայի իմաստուն գրչի եւ քաջ քարտուղարի՝ Դաւթի Գեոկեցոյ»), այնպես էլ իր հիշատակարանում («բարունի՝ Առաքել անուն յորջորջեայ, տենչացաւ այսմ աւետաբեր եւ լուսատր գանձուցս, եւ ետ գրել զսա ինձ՝ մեղապարտ եւ անպիտան գրչի Դաւթի Գեոկեցոյ»): Հավանաբար նա է Ներսես Տարոնացի վարդապետի համար 1332 թ. ընդօրինակված Աստվածաշնչի (Վենետիկ, 1007) գրիչներից մեկը (ԺԳ, Բ, 29-30, 134-136):

Դավիթ Հաղբատեցի – հիշատակվում է 1317 թ. Գլաձորում Սարգիս գրչի գրած հիշատակարանում, որպես նրա հոգևոր եղբայրներից մեկը (մյուսը Թորոս Տարոնացին էր): Սարգիսը նշում է՝ «...յիշեա... եւ զեղբայրս իմ՝ զԴաւթի Հաղբատեցի, եւ զԹորոս ծաղկող Տարոնեցի» (ԺԳ, Ա, 319):

Եսայի Նշեցի – վարդապետ, աստվածաբան, Գլաձորի համալսարանի բարունապետ 1284-1338 թթ.: Ծնվել է Սասունի Նիչ գյուղում, կրթություն

ստացել Մշո Առաքելոց վանքում՝ Ներսես Մշեցու մոտ, հանդիսացել նրա սիրելի աշակերտն ու գործակիցը: 1281 թ. ուղեկցել է ուսուցչին՝ դպրոցի նոր վայր գտնելու նամփոռոգության ժամանակ՝ դեպի Քաջբերունիք ապա Վայոց ձոր, որի Աղբերց վանքում հաստատվելուց հետո (1282) դարձել է վարդապետարանի աշխատանքների կազմակերպման գործում Ներսես Մշեցու ակտիվ աշակիցը: Վերջինս, 1284 թ.՝ մահից առաջ, Եսայի Նշեցուն է փոխանցել համալսարանի բարոնապետությունը, շնայած նրա երիտասարդ տարիքին: Եսայի Նշեցու շուրջ 54-ամյա ղեկավարման տարիներին Գլաձորի համալսարանը վերածվել է համահայկական հոշակավոր ուսումնական և գիտական կենտրոնի: Բարոնապետության ընթացքում նա վարդապետական գավազան է շնորհել 360 հոգու:

1303 թ. Ստեփանոս Օրբելյանը, Եսայի Նշեցուց ստանալով իր պատվիրած մի աշխատություն (Եզեկիելի մարգարեության մասին մեկնողական երկ), շնորհակալական գրությամբ նրան դիմում է հետևյալ խոսքերով. «Յիսուսական համալսարանացն պետ և ձիր իմաստից... ով դպրապետ աննառ դպրոցացն և համակ դիւան անհասական խորոցն վարդապետ Եսայի»:

Եսայի Նշեցին համալսարանի ընդհանուր ղեկավարումն իրականացնելուց ու դասավանդելուց բացի մեծ ուշադրություն է դարձրել գրչության գործին: Նա բազմաթիվ մատյաններ է պատվիրել ու ստացել, ինքն էլ գրադվել է գրչությամբ, խմբագրությամբ ու սրբագրությամբ: Նա թողել է նաև մատենագրական հարուստ ժառանգություն՝ մեկնողական և դավանաբանական աշխատություններ, ֆարձներ և հառեր, թղթեր: 1323 թ. ստացած Ավետարանի (ՄՄ 6289) հիշատակարանում (գրիչ, ծաղկող Թորոս Տարոնացի) փառաբանում է Օրբելյան իշխաններին և մետրոպոլիտներ Հովհաննես Օրբելին ու Ստեփանոս Տարսայիհին, և ուշագրավ նշումներ անում Գլաձորի մասին: Գլաձորյան ձեռագրերում պահպանվել է Նշեցու չորս դիմանկար:

Եսայի Նշեցու մասին վերջին երեք վկայությունները 1337 թվականից են՝ Ավագտեր և Եփրեմ գրիչների և Ավագ ծաղկողի հիշատակարաններում: Նրա մահվան թվականն արձանագրել է Սամվել Անեցու ժամանակագրության շարունակողներից մեկը՝ «ԶԶէ (1338) վախճանեցաւ սուրբ վարդապետն Եսայի»: Այդ թվականին որպես համալսարանի բարոնապետ հիշատակվում է միայն Տիրատուր Կիլիկեցին արդեն Հերմոնի վանքում (ԺԳ, Ա, 457-458, ԺԳ, Բ 275-277, 300, Անեցի, 2014, 278, Յովսէփեան, 1969, 401, Քյոսեյան, 2018, 502-506):

Եփրեմ – գրիչ, 1318 թ. Գլաձորում ընդօրինակել է մեկնությունների ժո-

ղովածու (ՄՄ 1419)՝ իր վարդապետ Մարտիրոսի պատվերով (հիշատակարանում իրեն կոչում է պատանի): Հիշատակարանում նշում է նախօրինակը շնորհող Առաքել կուսակրոն ֆահանային, որին կոչում է հոգևոր հայր («զհայրն իմ հոգետո՛ր՝ զԱռաքելայ կուսակրան ֆահանայ, եւ սպասատր բանի, որ զարինակն շնորհեաց»), հավանաբար խոսքը Առաքել Հաղբատեցու մասին է: Որպես իր երկրորդ ծնողի հիշատակում է նաև իր ֆեոուն՝ Հովհաննես ֆահանային, հայտնելով, որ այդ տարի նա ուխտի է մեկնել Երուսաղեմ: Նշում է նաև ֆեոու նույնանուն ընկերոջը («զՅովհաննէս ֆահանայ, որ է իմ արեւնառու, եւ զՍովհաննէս ընկեր նորին»): Հավանաբար նույն Եփրեմն է նաև Ներսես Տարոնացի վարդապետի համար 1332 թ. ընդօրինակված Աստվածաշնչի (Վենետիկ, 1007) գրիչներից մեկը: 1337 թ. Հովհաննես Սամաղարի համար Գլածորում ընդօրինակել է իմաստասիրական ժողովածու (Ս. Պետերբուրգ, Արեւելյան ձեռագրերի. ինստ., B 116) (ԺԿ, Ա, 358-359, 134-136, ԺԿ, Բ, 275-276):

Թորոս Տարոնացի – Գլածորի տաղանդավոր մանրանկարիչ և գրիչ, որդի Սարգիս ֆահանայի և Մարիամի, ծնունդով Մուշ ֆաղափց: Գլածորում առաջին անգամ հիշատակվում է 1307 թ. երկու ձեռագրի հիշատակարանում՝ մեկը Մոմիկի, մյուսը՝ իր: Մխիթար Երզնկացին 1314 թ. Գլածորում իր ընդօրինակած մատյանի ծաղկողի մասին հիշատակարանում գրում է. «Ես՝ նուսատ անուն Մխիթար կոչեցեալ Եզնկայեցի, գնալով մայրն իմաստից՝ Գլածոր... եւ հանդիպեալ բարեմիտ եւ ֆաղցրատեսակ եղբօր, լցեալ ամենայն իմաստութեամբ եւս առաւել գրականութեամբ եւ ծաղկողութեամբ, անուն կոչեցեալ՝ Թորոս, ի Տարօն գաւառէ, ծաղկազարդեաց զգիրս զայս, վասն յոյժ սիրելոյ զմեզ. ով որ հանդիպիք, յիշեալիք զինքն եւ զիւր ծնողան»:

Թորոս Տարոնացու փառավոր գործերից է 1318 թ. Եսայի Նչեցու համար ընդօրինակված Աստվածաշնչի (ՄՄ 206) նկարազարդումը, որտեղ նա խորաններից մեկի լուսանցքում պատկերել է Եսայի Նչեցուն, իսկ հանդիպակաց էջի խորանի զուգադիր մասում թողել իր ինքնանկարը: 1321 թ. Գլածորում ծաղկել է Կյուրուն վարդապետի՝ Մարտիրոս Բարսեղի համար ընդօրինակած Ավետարանը (Բրիտանական գրադարան 14), նույն թվին՝ մեկ այլ Ավետարան Բուրթել իշխանի և նրա կնոջ՝ Վախախի համար (Եղմ. 2360): 1323 թ. ընդօրինակել ու ծաղկել է Եսայի Նչեցու ստացած շեղ Ավետարանը (ՄՄ 6289), որի հիշատակարանում իր մասին գրում է. «Ես եւ՝ զանարժան Թորոս ի Տարօնոյ, [ի] ֆաղափէ Մշոյ»: 1328 թ. Գլածորում ծաղկել է Առաքել Հաղբատեցու համար գրիչ Դավիթ Գետկեցու ընդօրինակած Աստվածաշունչը (միայն հիշատակարանն է պահպանվել):

Մեկ այլ Ավետարան (միայն հիշատակարանն է պահպանվել), Թորոսն ընդօրինակել և ծաղկել է 1328 թ. Մարտիրոսի որդի Պարոնշահի պատվերով: Հավանաբար այդ ժամանկ նա տեղափոխվել է Արևմտյան Հայաստան, քանի որ հիշատակարանում գրում է Տարոնում կատարված դեպքերի մասին, իսկ 1331 թ. մեկ այլ ձեռագիր ծաղկել է Ապահունյաց գավառում: 1332 թ. Ներսես վարդապետի համար ընդօրինակված Աստվածաշունչը (Վնտկ. 1007) ծաղկելով՝ հիշատակարանում նշում է պապին և ծնողներին՝ «զԹորոս ծաղկող, եւ գպպան իմ՝ Սիար, եւ գհայրն իմ՝ Սարգիս քահանայ, եւ գմայրն իմ՝ Մարիամ, ի քաղաքն Մշոյ» (ԺԳ, Ա, 134, 256, 356-357, 413, 415, 458, ԺԳ, Բ, 30, 47-48, 103-104, 136):

Թորոս – գրիչ, Գլաձորում 1321-ից հետո (մոտակա տարիներին) Սարգիս վարդապետի պատվերով ընդօրինակել է մի մատյան՝ «Յաղագս եւթն խորհրդոց եկեղեցոյ քրա Թովմայի» (ՄՄ 560) (ԺԳ, Ա, 414):

Թորոս Սարկավազ – մանրանկարիչ Գլաձորում, ստեղծել է Եսայի Նչեցու և Գլաձորի ուսուցիչների ու աշակերտների մի եզակի մանրանկար, որը շուրջ 1320-ական թթ. փակցվել է 1299 թ. Գլաձոր ուղարկված մի ձեռագրի սկզբում (Եղմ. 365, էջ 2): Մանրանկարը վերին մասում, նկարի շրջանակի վրա ունի «ԲԱԲՈՒՆԱՊԵՏՆ ՄԵՐ ԵՍԱՅԻ» մակագրությունը: Վերին ձախ անկյունում գահավորակին բազմած ռաբունապետն է՝ մի ձեռքում գավազան, մյուսն օրհնության դիրքով: Ուսուցիչներն ու աշակերտներն ուղղանկյուն տարածքի աջ ու ձախ կողմերում են, համապատասխանաբար՝ 27 և 14 հոգի, իսկ մեկը պատկերի ողջ կենտրոնը զբաղեցնող նոսնանու բնից ելնող մի նյուդին է հենել փոփրիկ գրակալն ու պատրաստվում է բացել իր մատյանը: Բոլոր պատկերվածների դեմքերն անհատականացված են, ինչից երևում է, որ նկարիչը ճանաչել է նրանց: Մանրանկարի շրջանակից դուրս, ներքին ստորին աջ կողմում մի փոքրամարմին ծնկած մարդ է պատկերված, որը հավանաբար նկարիչն է: Նրա դեմքը երեք քառորդով շրջված է դեպի դիտողը, ձեռքերն առաջ են պարզված՝ օրհնություն խնդրողի դիրքով: Ընդհանուր առմամբ, մանրանկարում պատկերված է 44 դեմք: 1311 թ. Թորոս Սարկավազը նկարագարել է Ծեր անունով քահանայի ընդօրինակած մի Ավետարան (ՄՄ 10859), որի գրչության վայրն անհայտ է: Բազմաթիվ հիշատակագրություններում նա իրեն կոչում է «Թորոս սարկավազ», հավանաբար տարբերվելու համար Գլաձորի հայտնի նկարիչ Թորոս Տարոնացուց: Այս ձեռագրի պատկերներից մեկում նույնպես առկա է նկարչի ինքնանկարը (ԺԳ, 848, ԺԳ Ա, 212):

Իսրայել – վարդապետ Գլաձորում, որն իր համերկրացի Առաքել վար-

դապետի հետ միարարների շարքն է անցել: Վերջիններին ցանկում նրանց մասին նշվում է. «Առաքել եւ Իւրայել վարդապետք ի գաւառէն Արտագու» (Յովսէփեան, 1969, 284):

Կարապետ – երեց, 1317 թ. Գլաձորում ընդօրինակել է մի ժողովածու (ՄՄ 6897), որի ծաղկողն է Թորոս Տարոնացին: Նույն թվականին մասնակցել է Կիրակոս վարդապետի համար Գլաձորում ստեղծվող Աստվածաշնչի (ՄՄ 353) գրչությանը, հիշատակարանում նշում է ծնողներին՝ Գրիգոր և Հազարե-վարդ (ԺԴ, Ա, 320-323):

Կարապետ Տոսպեցի – վարդապետ, որը ֆահանայական եռամյա կրթու-թյունը Հովհաննես Արնիշեցու մոտ ստանալուց հետո եկել է Գլաձոր և Եսայի Նշեցու մոտ 8 տարվա ուսումնառությունից հետո ստացել վարդապետական գավազան՝ 30 տարեկանում: Անթվական հիշատակարանում գրում է. «Ես՝ նուաստ Կարապետ վարդապետս, որ եմ ի գաւառէն Տոսպայ, մերձ առ ստո-րոտ լերինն Վարագայ եւ ի տղայութեան հասակին սիրեցի զսպասաւորու-թիւն բանի, գնացի առ Յովհաննէս վարդապետն Արնիշեցի եւ աշակերտեցի նմա Գ (3) ամ, եւ առի զարհնութիւն կարգի ֆահանայութեան. եւ անտի գնա-ցի ի մենաստանն Գլաձոր առ հոշակաւոր վարդապետն Յեսայի, եւ անդ կա-ցեալ ամս Ը (8) առի զարհնութիւն հրամանի վարդապետութեան՝ յերեսուն ամին» (ԺԴ, Բ, 303):

Կիրակէ – գրիչ Գլաձորում, որը 1318 թ. մասնացվել է Եսայի Նշեցու համար պատրաստված Աստվածաշնչի գրչությանը, ընդօրինակելով շուրջ 30 թերթ (ՄՄ 206, էջ 511ա-542բ): Հիշատակարանում իր անունը գրել է համառոտագրված՝ «Կիրկէ» (ԺԴ, Ա, 357):

Կիրակոս – վարդապետ, «Բաբունապետ» (ըստ Տիրացու գրչի հիշատա-կարանի): 1317 թ. Գլաձորում պատվիրել և ստացել է մի Աստվածաշունչ (ՄՄ 353), որի գրչությանը նաև ինքն է մասնակցել, իսկ նախօրինակը տրամադ-րել է Եսայի Նշեցին («Չամենամեղ ոգի՝ զԿիրակոս գրիչ եւ ստացաւ սուրբ Կտակացս, եւ զճնալսն իմ եւ զերջանիկ Բաբունապետս մեր, որ զօրինակս շնորհեաց»): Գրչությանը մասնակցել են Գլաձորի այլ գրիչներ, որոնցից մեկը Կիրակոսի եղբորորդի Հովհաննես սարկավազն էր, մյուսները՝ Կարապետ երեցը և Տիրացուն, մանրանկարիչն է Թորոս Տարոնացին («Չսուրբ պատկե-րաց նկարագրոսս՝ զԹորոս»): Պահպանվել է նաև Կիրակոսի ընդօրինակած «Գիրք պիտոյից»-ը (ՄՄ 1681), որի հիշատակարանն անթվական է (ԺԴ, Ա, 321-323, ԺԴ, Բ, 282):

Կյուրոն (Կիրիոն, Կերիոն) – Գլաձորի վարդապետ, միաժամանակ Վե-

րին Նորավանքի բաբունապետ Դավթի սան և հաջորդ: Առաջին անգամ հիշվում է Գլաձորում 1321 թ. Մարտիրոս բաբունապետի համար իր ընդօրինակած Ավետարանի (Բրիտանական գրադարան 14) հիշատակարանում, որտեղ գրչության վայրի մասին գրում է. «ի վարժապետութեան սուրբ եւ բազմերջանիկ քաջ հռետորաց Հայոց՝ երկուց ամուլաց նշմարիտ հասատոց մերոց՝ Դավթի եւ Եսայեա, ի հոչակատր եւ սուրբ մենաստան համալսարանիս Գլաձորոյ, ընդ հովանեա Սուրբ Ստեփանոսի եւ աստուածընկալ վերասացեալ դպրապետացս»: Իսկ ստացող Մարտիրոս բաբունապետը շեշտում է Կյուրոնի՝ Դավթի սան լինելը՝ «...յիշեա՛ ի Տէր, նաեւ զբազմավէր հոգիս՝ զԿերիոն գծողիս. ամէն: Եւ ապա զմիշտ յիշելին զմեծ բաբունապետ նորին՝ Դավթ»։ Նույն թվականին Կյուրոնը կազմել է Ներսես գրչի՝ Վարդանի համար ընդօրինակած «Գիրք պիտոյից»-ը, որի հիշատակարանում իրեն կոչում է վարդապետ. («...Նաեւ բազմավէր անձին իմոյ՝ Կերիոն վարդապետի, որ զգիրս կազմեցի»): 1329 թ. Վերին Նորավանքում գրված մի ձեռագրի հիշատակարանում արդեն համարվում է այդ վանքի առաջնորդ և ուսուցչապետ (ԺԴ, Ա, 412-414, ԺԴ, Բ, 49):

Կոստանդին – վարդապետ Գլաձորում, որն իր համերկրացի Հովհաննես վարդապետի հետ միարարների շարքն է անցել: Վերջիններիս ցանկում նրանց մասին նշվում է. «Կոստանդին եւ Յոհաննէս վարդապետք ի յաշխարհէն Կիլիկիոյ» (Յովսէփեան, 1969, 284):

Հակոբ – վարդապետ Գլաձորում, որը հետևելով Հովհաննես Քոնեցուն, միարարների շարքն է անցել: Վերջիններիս ցանկում նրա մասին նշվում է՝ «Յակոբ վարդապետ ի գիւղաբաղաբէն Գառնոյ» (Յովսէփեան, 1969, 284):

Հակոբ Թագորեցի – վարդապետ, բանաստեղծ: 1314 թ. Գլաձորում Ստեփանոս Տարսայիհի պատվերով գրված մի Ավետարանում չափածո հիշատակարան է գրել, որտեղ նշվում է, թե ստացողն այդ Ավետարանը նվիրել է տեղի Սարգսին: Չափածոն ծայրակապ է՝ մեկընդմեջ տողերի առաջին տառերով կարդացվում է «Տէր Սարգսի է Աւետարանս»: Հեղինակին վերաբերող տողերն են՝

«Ձյարմարող այսբմ չափի՛
 ՉՅակոբ նուսատ Թագորեցի,
 Աղաչեմ յիշել սիրով ի լի»:

1318-ին Գլաձորում իր համար ընդօրինակել է Գրիգոր Նյուսացու «Յաղագս բնութեան մարդոյ» երկը, հիշատակարանում նշելով՝ «ես՝ անարժան եւ մեղսամակարդ, սոսկ անուամբ սպասատր բանի Յակոբ Թագորցիս, փա-

փագաղ եղէ աստուածային գանձուս առ ի վարժումն անձին իմոյ»: Երախտագիտությամբ Եսայի Նշեցուն հիշատակելուց բացի, նշում է նաև նրա հոգեզավակ Տիրացուին՝ նրան կոչելով իր հոգևոր եղբայր (ԺԿ, Ա, 153-154, 360-361):

Հայրապետ – վարդապետ Գլաձորում, որը հետևելով Հովհաննես Քոնեցուն, միարարների շարքն է անցել: Վերջիններիս ցանկում նրա մասին նշվում է՝ «Հայրապետ վարդապետ Յոթնաղբիւր գեղջէ» (Յովսէփեան, 1969, 284):

Հովասափ (Յովասափ) – կուսակրոն ֆահանա, Մոմիկի ուսուցիչը, որին նա հիշատակում է 1298 թ. Նորավանքում ընդօրինակած Ավետարանի (ՄՄ 2848) հիշատակարանում՝ «...զբազմերախտի ուսուցիչն իմ զՅովասափ կուսակրոն ֆահանայ»: Այդ նույն թվականին Հովասափը մի ձեռագիր է ընդօրինակել Գլաձորի համալսարանի բաբունապետ Եսայի Նշեցու հանձնարարությամբ (ՄՄ 1363): Նորավանքում պահպանվել է Հովասափի անունով 1324 թվակիր մի տապանաքար, հավանական է, որ նույն մարդուն է պատկանում (ԺԳ, 679, Մաթևոսյան, 2017, 171, 196, 200):

Հովհաննես (Յովհաննէս) – Գլաձորի համալսարանի սան, գրիչ, որի ընդօրինակած մատյանի («Գիրք պիտոյից») միայն 1298 թ. հիշատակարանն է պահպանվել. «Ի թուականիս Չեէ (1298), գրեցաւ սա ի գաւառիս կոչեցեալ Վայոց ձոր, ի վանս Գլաձոր, ընդ հովանեաւ Սուրբ Նախավկայիս, ի վարժապետութեան Եսայեայ... ձեռամբ յոգնամեղ ծառայիս Յոհաննիսի՝ աշակերտի բանի» (ԺԳ, 825):

Հովհաննես – վարդապետ, Եսայի Նշեցու սան և գործակից. 1303 թ. Ստեփանոս Օրբելյանի պատվերով Եսայի Նշեցին գրելով Եգեկիելի մարգարեության մասին մեկնողական մի աշխատություն՝ վերջաբանի մեջ խնդրում է հիշել Հովհաննեսին, որը սրբագրել է այդ գործը՝ «զաշխատասէր եւ գառատամիտ վարդապետն Յոհաննէս՝ զձմեալ որդեակն իմ ի Քրիստոս, ի ձեռն որոյ սրբագրութիւն տառիս եղեալ»: Հավանաբար նույն Հովհաննեսն է այս երկի հնագույն օրինակներից մեկի գրիչը, որը ձեռագրում (ՄՄ 2511, էջ 378ա) թողել է ստացողին ուղղված հետևյալ հիշատակագրությունը. «Ո՛վ հոգեւոր սուրբ հայր Ստեփանոս, աղաչեմ զքեզ՝ զանարժան գծաւղս Յոհաննէս յիշես ի քո սուրբ աղաթբոյ»: Նշելի է, որ հիշատակագրությունը գրվել է, որպես Ստեփանոս Օրբելյանի նամակի անմիջական շարունակություն, այսինքն գրչի խոսքերը հենց նրան են ուղղված: Չի բացառվում, որ այս Հովհաննեսը՝ Հովհաննես Երզնկացի (Ծործորեցի) վարդապետն է (Յովսէփեան, 1969, 401):

Հովհաննես (Յոհան) Քոնեցի – Ուսանել է Գլածորում, Եսայի Նշեցուց վարդապետական գավազան ստացել: Միարարների (ունիթորների) ուսմունքին ծանոթանալու նպատակով Նշեցու կողմից ուղարկվել է Մարաղա, բայց այնտեղ դավանափոխ է եղել: Հիշատակարաններում հանախ կոչվում է «Յոհան վարդապետն, որ մականունն կոչի Քոնեցի», եղել է Քոնայի Վերին վանքի առաջնորդ: 1330 թ. նշանակվել է Երնջակի դոմինիկյանների առաջնորդ: Հեղինակ է լատիներենից կատարված թարգմանությունների և դավանաբանական ու ֆերականական աշխատությունների: Հովհաննես Քոնեցին միարարների շարքերն է ներգրավել Գլածորի շրջանավարտ մի շարք վարդապետների, որի մասին պահպանվել է հետևյալ ուշագրավ վկայությունն ու անվանացանկը՝ «Յոհան Քոնեցին՝ մեծին Եսայեայ աշակերտ էին, եւ այսչափ վարդապետովս դարձեր են ի ֆոսանգաց դաւանութիւն. Մարգարէ վարդապետ ի գեղջէն Օծոպայ, Յակոբ վարդապետ ի գիւղաբաղաբէն Գառնոյ, Հայրապետ վարդապետ Յոթնադրիւր գեղջէ, Յոհան վարդապետ ի Ծուանա գեղջէ, Սիմեոն վարդապետ ի Բասեն գաւառէ, Ներսէս վարդապետ ի գաւառէն Տարօնոյ, Առաբել եւ Իսրայել վարդապետք ի գաւառէն Արտագու, Գրիգոր վարդապետ ի յԱպրակունիս գեղջէ, Կոստանդին եւ Յոհաննէս վարդապետք ի յաշխարհէն Կիլիկիոյ, Սիմէոն վարդապետ ի Խաչէն գաւառէ»: Մահացել է 1347 թ. Քոնայում (ԺԴ, Բ, 283, Յովսէփեան, 1969, 284-285):

Հովհաննես – Գլածորի սան, 1317 թ. լինելով սարկավագ, մասնակցել է իր հորեղբայր Կիրակոս վարդապետի համար ստեղծվող Աստվածաշնչի (ՄՄ 353) գրչությանը (ԺԴ, Ա, 322):

Հովհաննես (Յոհան) – վարդապետ Գլածորում, հետևելով Հովհաննես Քոնեցուն՝ միարարների շարքն է անցել: Վերջիններիս ցանկում նրա մասին նշվում է «Յոհան վարդապետ ի Ծուանա գեղջէ» (Յովսէփեան, 1969, 284):

Հովհաննես – վարդապետ Գլածորում, որն իր համերկրացի Կոստանդին վարդապետի հետ միարարների շարքն է անցել: Վերջիններիս ցանկում նրանց մասին նշվում է «Կոստանդին եւ Յոհաննէս վարդապետք ի յաշխարհէն Կիլիկիոյ» (Յովսէփեան, 1969, 284):

Հովհաննես Երզնկացի (Ծործորեցի) – վարդապետ, Կիրակոս Երզնկացու եղբայրը: Գլածորում առաջին անգամ հիշվում է Մկրտիչ Թեղենացու 1302 թ. հիշատակարանում, որտեղ նա ասում է, թե Եսայի Նշեցու հանձնարարությամբ լրացրել, ավարտել է ավելի վաղ Հովհաննես Երզնկացու սկսած և Վարդան Կիլիկեցու լրացրած մի ձեռագիր («Մեկնութիւն սաղմոսաց Ներսիսի Լամբրոնացոյ», ՄՄ 6558): Մկրտիչ գրիչը հետևյալ կերպ է բնութա-

գրում երգնկացուն՝ «Բայց առաջին սկիզբն գրութեան սորա եղև ի... գերահռչակ ուխտն Գլանոր անուանեալ... ձեռամբ ուրումն արբագան ֆահանայի՝ առն իմաստոնյ եւ նարտարի, որ է ամենայն աստուածաշունչ կտակարանամն վարժեալ՝ սպասատր գոլով բանի, մերձ ի կատարելութիւն՝ Յովհաննէս անուն, որ էր ի հռչակատր ֆաղաֆէն Եզնկայ կոչեցեալ»: 1306 թ. իր համար ընդօրինակած մի ձեռագրում (ՄՄ 2520) երգնկացին շափածո հիշատակարանում Գլանորում կրթական գործի մասին հետևյալ ակնարկն է անում՝

«Զի յայս տեղիս յորում էի,
էր դպրութիւն հրաշալի»:

1318 թ. Հովհաննէսը մասնակցել է Եսայի Նչեցու ստացած Աստվածաշնչի (ՄՄ 206) գրչությանը, որտեղ թողած հիշատակարանում նշում է իր երկրորդ մականունը՝ գնուաստ գծող սորին՝ «գՅոհաննէս սպասատր բանի Եզնկայեցի, որ է Մործորեցի»: Հետագայում ընդունել է կաթողիկոսություն, 1321 թ. թարգմանել է Թովմա Ա. փլինացու «Յաղագս եւթն խորհրդոյ եկեղեցւոյ» աշխատությունը և նրա «Խորհուրդ պսակի»-ն (Նոր Զուլա, 614) (ԺԴ, Ա, 19, 113-114, 357):

Հովհաննէս Հոռոմփայրեցի – Գլանորում ուսանելու է եկել Հաղբատից: Եսայի Նչեցու համար, որին կոչում է իր բարունապետը, ընդօրինակել է Դիոնիսիոս Արիսպագացու գործերի ժողովածուն (ՄՄ 167), որը արբագրել է Նչեցին (հիշատակարանն անթվական է) (ԺԴ, Բ, 281-282):

Հովհաննէս Մշեցի – ֆահանա, Ներսես Տարոնացի վարդապետի հոգևոր եղբայրը, որ միջնորդ է դարձել վերջինիս և Գլանորի երկու գրիչների՝ Դավթի և Եփրեմի միջև մի Աստվածաշնչի (Վնակ. 1007) գրչության համար (ԺԴ, Բ, 134-136):

Հովհաննէս Սամաղար – ֆահանա, Զեսար (Զեսար) Օրբելյանի որդին, Գլանորում ուսանելու ժամանակ 1337 թ. Եփրեմ գրիչը նրա համար ընդօրինակել է իմաստասիրական ժողովածու (Ս. Պետերբուրգ, Արեւելյան ձեռագրերի ինստ., B 116): Նույն թվականին նա մի ժողովածուի նախօրինակ է տրամադրել Ներսես սարկավագին, որից նա ընդօրինակություն է կատարել Կիլիկիայից եկած Խաչատուր ֆահանայի համար (Եղմ. 1291) (ԺԴ, Բ, 275-276, 289-290):

Հովհաննէս Օրբել – Սյունյաց մետրոպոլիտ՝ 1300-1324 թթ., ուսանել է Գլանորի համալսարանում: Նշանակալից դեր է կատարել Սյունյաց աթոռի հզորացման գործում, անհրաժեշտ պայքար մղել միարարների (կաթողիկ ֆա-

րոզիչների) դեմ: 1323 թ. հիշատակարանում Եսայի Նչեցիմ նրան կոչում է իր սիրելի որդի («Գարձեալ յեռեալ հիւսեցի ընդ յիշատակեալսս ամենայն բարի յիշման արժանատուն, արհիական վերատեսուչ այսմ նահանգի... վարժն յիմաստս եւ վսամն ի գիտունս՝ տէր Յովհաննէս՝ մականուն Աւրպէլ, մետրապոլիտ եւ այցելու Սիւնեաց երկոտասան գաւազանաց, մանաւանդ իմաստութեամբ եւ ուղղափառութեամբ ամենայն աշխահի, որ է մեր սիրելի որդի ըստ փրկագործ երկանց Բանին ծնընդեան»): 1321 թ. կառուցել է Արեւնիի Ս. Աստվածածին եկեղեցին (հարտարապետ՝ Մոմիկ) (ԺԳ, Ա, 458):

Հովհան Որոտնեցի – նշանավոր աստվածաբան և փիլիսոփա, բաբունապետ: Ծնվել է 1315 թ. Սյունիքի Վաղադին գյուղում, որդին էր Որոտանի իշխան Իվանէի: Գլաձորում ուսանել և ֆահանայական ձեռնադրություն է ստացել Եսայի Նչեցուց, իսկ վարդապետական աստիճան՝ Տիրատուր Կիլիկեցուց՝ Հերմոնի վանքում: Այս երկու բաբունապետներից հետո հենց Հովհան Որոտնեցին է գլխավորում համալսարանը Որոտնավանքում և 1373 թ.-ից՝ Տաթևում, մինչև իր մահը (1386 թ.), որից առաջ բաբունապետությունը փոխանցում է իր աշակերտ Գրիգոր Տաթևացուն: Վերջինիս վարժում Մատթեոս Ջուղայեցին գրում է, որ Հովհան Որոտնեցին, մահից առաջ Գրիգոր Տաթևացուն կարգում է բաբունապետ՝ «...եւ հրաման նստել յաթոռ մեծ համալսարանին Եսայեայ և բաբունապետ Հայոց Մեծաց»: Այսինքն, Տաթևի համալսարանը Գլաձորի մեծ համալսարանի շարունակությունն էր համարվում (ԺԵ, Ա, 104, Քյոսեյան, 2018, 520-525):

Հունան – Գլաձորի սան, գրիչ, 1334 թ. իր համար ընդօրինակել է իմաստասիրական ժողովածու, որից պահպանվել է միայն հիշատակարանը (ՄՄ պատատիկ 830), որտեղ իր մասին նշում է. «ես՝ յետինս ի յաշակերտս բնասիրաց եւ կր[տ]սերս ի յընկերակցաց Յունան գծող ապիկար, եկեալ առ ոտս մեծիս ի վարժապետաց եւ առաջինս յիմաստասիրաց Եսայիաս...» (ԺԳ, Բ, 134-136):

Ղուկաս – ֆահանա, որին հիշատակում է Մատթեոս Կիլիկեցին՝ 1284 թ. Գլաձորում ընդօրինակած ձեռագրի (Վիեն. 571) հիշատակարանում՝ նրան կոչելով «սիրելի եղբայր» («որ էր եղբայր մեր սիրելի»), և որը մահացել է հենց այդ ժամանակ (ԺԳ, 553):

Մատթեոս Կիլիկեցի (Մլիհեցի) – ֆահանա, որը Գլաձոր էր եկել Կիլիկիայի Մլիհի վանքից՝ բաբունապետ Ներսես Մշեցուն աշակերտելու համար, 1283 թ. սկսել և 1284-ին ավարտել է մի ձեռագիր ժողովածու (Վիեննա, 571)՝ բաբունապետի պատվերով, և չափածո հիշատակարանում առաջին անգամ

հիշատակել է Վայոց ձորի Աղբերց վանքը՝ այն համարելով «Երկրորդ Աթենք», մի ձևակերպում, որը հետագայում որպես մակդիր սովորական է դառնում Գլաձորի համալսարանի համար:

«Որոյ եկեալ յայս գաւառի,
Որում անուն Վայձոր կոչի,
Հուպ ի շիրիմըն Սիւնեցի,
Ի յԱղբերց վանս մենաստանի,
Յերկրորդ Աթէնս պանծալի,
Առ ոտս հաւր մեր Ներսէսի»:

Մատթեոս Կիլիկեցին իր հիշատակարանում նշում է արդեն հանգուցյալ իր ուսուցչին՝ Բարսեղ վարդապետին, որից սովորել էր գրչության արվեստը: Վերջինս հավանաբար Մլինի վանքի միաբան է եղել: Մատթեոս Կիլիկեցին հետագայում դասավանդել է Կողբա Ս. Մարի վանքի դպրոցում (ԺԳ, 551-553, Արևշատյան, Մաթևոսյան, 1984, 44):

Մարգարե – վարդապետ Գլաձորում, որը հետևելով Հովհաննես Քոնեցուն, միաբանների շարքն է անցել: Գլաձորից միաբաններին միացած վարդապետների ցանկում նրա մասին նշվում է «Մարգարէ վարդապետ ի գեղջէն Օծոպայ»: Նա հիշվում է նաև Քոնայում գրված մի հիշատակարանում, որպես դավանափոխության համար հալածված, իսկ շուրջ 1344 թ. թարգմանիչ Հակոբոս վարդապետը նրա մասին գրում է. «Զպատուական եւ զմենամարտիկ բարունի՛ն՝ Մարգարէ, որ բազում աշխատեցաւ ի վերայ մեր» (ԺԴ, Ա, 137, ԺԴ, Բ, 412, Յովսէփեան, 1969, 284):

Մարտիրոս – վարդապետ, որի համար նրա սան Եփրեմ պատանի գրիչը 1318 թ. Գլաձորում ընդօրինակել է մեկնությունների մի ժողովածու (ՄՄ 1419)՝ հիշատակարանում նշելով, որ գործն արել է «հրամանաւ իմոյ սնուցողի եւ վարդապետի՝ Մարտիրոս արբասէր եւ ճգնագգեաց կրանատրի, նաեւ սպասատր բանի. գոր ետ գրել զսա» (ԺԴ, Ա, 358-359):

Մխիթար Սասնեցի – վարդապետ, աշակերտել է Ներսես Մշեցուն, ապա՝ Եսայի Նշեցուն: 1303 թ. Գլաձորում ընդօրինակել է Դանիելի մարգարեության մեկնությունը՝ Հովհաննես վարդապետի (հավանաբար Երզնկացու) համար (ՄՄ 3606): Հիշատակարանից երևում է, որ գրչության համար վճարել են Ասուրա անունով ֆսանամյա վաղամեռիկ աղջկա ծնողները, որոնց միակ զավակն էր: Հետագայում Մխիթար Սասնեցին տեղափոխվում է Մեծոփավանք և ղեկավարում տեղի դպրոցը (ԺԴ, Ա, 42, Արևշատյան, Մաթևոսյան, 1984, 42):

Մխիթար Երզնկացի – Գլաձորի սաներից, գրիչ: 1314 թ. իր ուսուցիչ Գրիգորիս Ցաղմանեցի Երզնկացի վարդապետի համար ընդօրինակած ձեռագրում իր մասին նշում է՝ «Ես՝ նուաստ անուն Մխիթար կոչեցեալ Երզնկայեցի, գնալով մայրն իմաստից՝ Գլաձոր, առ ոտս Եսայայ վարդապետի ի վարժումն աստուածիմաստ գրոց եւ յորդորեալ զիս վարդապետն իմ՝ Գրիգորիս գրել զգիրս գայս յոյժ աշխատանօք»: Մխիթար Երզնկացին Գլաձորի հագվադեպ գրիչներից է, որ հիշատակարաններում տալիս է ծնողների ու ազգականների անունները, հիշելով հորը՝ Պողոսին, մորը՝ Տիրանցին, Մաթեոս ու Մարտիրոս եղբարներին և Վարդապապ հորեղբոր որդուն: Եսայի Նչեցուց բացի, երախտագիտությամբ հիշատակում է Ստեփանոս Տարսայիհին («որ է մեզ կարեկից յամէն բարիս») և մատյանը ծաղկազարդած Թորոս Տարոնացուն («ծաղկազարդեաց զգիրս գայս, վասն յոյժ սիրելոյ զմեզ»): Մխիթարը նաև թողել է մի փոքրիկ չափածո, որը Գլաձորում տիրող դժվար պայմանների մասին եզակի վկայություն է.

«Որք ընթերցմամբ հայիք ի սս
 Եւ հանդիպիք գանձու սորա,
 Տես թէ քանի՛ աշխատեցայ
 Ես՝ Մխիթար գրիչ սորա.
 Թուղթս անկոկ ու գրիչ չկայ,
 Աւուրբս ցուրտ ու պարզկա,
 Չարտախս բարձր ու կրակ չկայ,
 Դոներս չոր ու սպաս չկայ,
 Եւ այս Գլաձորն ո՞վ գիտենայ,
 Ես յոյժ նեղած ու հար չկայ,
 Եւ ես պանդուխտ ու վեղար չկայ:
 Ինձ հատուցումն յիշման արա,
 Վասըն փըցուն գըրի սորա» (ԺԳ, Ա., 254-257):

Մկրտիչ Թեղենացի – Գլաձորի շրջանավարտ վարդապետ: 1298 թ. մի ձեռագիր է սկսել գրել Թեղենյաց վանքում, ապա եկել է Գլաձոր Եսայի Նչեցուն աշակերտելու և, գործն ավարտելով, գրել հիշատակարան, որտեղ Եսայի Նչեցուն փառաբանելուց բացի, հիշատակում է այդ տարի մահացած իր նախկին ուսուցիչ Գրիգոր Բջնեցուն (վերջինս ժամանակին աշակերտել է Վարդան Արևելցուն և իր դպրոցն ուներ Թեղենյաց վանքում), նաև Գլաձորի սաներից մեկին՝ պատանի Սարգսին: 1302 թ. մեկ այլ մատյանի հիշատակարանում Մկրտիչը գրում է, որ Եսայի Նչեցու հանձնարարությամբ լրացրել

և ավարտել է ավելի վաղ Հովհաննես Երզնկացու սկսած և Վարդան Կիլիկեցու լրացրած մի ձեռագիր («Մեկնութիւն սաղմոսաց Ներսիսի Լամբրոնացոյ», ՄՄ 6558):

Գլածորի համալսարանում վարդապետական աստիճան և դասավանդելու իրավունք ստանալուց հետո Մկրտիչը վերադարձել է հայրենի Թեղենիք և գլխավորել տեղի դպրոցը (ԺԳ, 823-825, ԺԴ, Ա, 19, Արևշատյան, Մաթևոսյան, 1984, 44):

Մոմիկ – որդի Գրիգորի և Ավթայի, Օրբելյանների իշխանական տան հարտարապետը, ֆանդակագործ, գրիչ և մանրանկարիչ (մահ. 1333): Գլածորի համալսարանում առաջին անգամ հիշատակվում է Մատթեոս Կիլիկեցու՝ Ներսես Մշեցու պատվերով 1284 թ. գրված մի ձեռագրում (Վիեն. 571), որտեղ կիսախորանի գլխազարդի մեջ կարն հիշատակարան է թողել՝ իրեն կոչելով նկարիչ. «ԶՄոմիկ նկարիչ խորանիս յիշեցեմ, աղաչեմ, ամէն»։ Մոմիկի՝ Գլածորի համալսարանի հետ ունեցած կապի մեկ այլ արտահայտություն է Ներսես Մշեցուն հաջորդած բաբունապետ Եսայի Նշեցու մասին փոփոխ հիշատակագրությունը, որը թողել է 1307 թ. իր՝ մասամբ ընդօրինակած Ավետարանում:

Հարակից տվյալներից դատելով՝ Գլածորում Մոմիկը եղել է Սյունյաց ապագա մետրոպոլիտ Ստեփանոս Օրբելյանի կրտսեր ուսումնակիցը: Հենց այդ ժամանակից էլ սկսվել է նրանց՝ մի կողմից պատվիրատու-մեկենասի, մյուս կողմից՝ հովանավորյալ արվեստագետի գործակցությունը, որը Ստեփանոս Օրբելյանից փոխանցվել է նրա հաջորդ և տոհմակից մետրոպոլիտներին՝ Հովհաննես Օրբելին և Ստեփանոս Տարսայիեին: Նրանց և Օրբելյան տոհմի իշխանների ու իշխանուհիների պատվերով Մոմիկը գրել է ձեռագրեր, կերտել եկեղեցիներ (Արենիի Ս. Աստվածածինը՝ 1321 թ., Նորավանքի Բուրթելաշեն Ս. Աստվածածինը) և գեղափանդակ խաչքարեր (ԺԳ, 553, ԺԴ, Ա, 134, Մաթևոսյան, 2017, 46-70):

Ներսես Մշեցի (Տարոնացի) – վարդապետ, աստվածաբան, բաբունապետ: Ծնվել է 13-րդ դ. սկզբներին Մուշում, ուսանել, այնուհետև պաշտոնավարել է Մշո Ս. Առաքելոց վանքում, որից հետո ուսումը շարունակել է ինքուր Վիրապի վանքի վարդապետարանում՝ աշակերտելով նշանավոր Վարդան Արևելցուն և 1255 թ. նրանից ստացել վարդապետական գավազան: Տիրապետել է հունարենին և լատիներենին: Վարդան Արևելցու մահից (1271 թ.) հետո դարձել է բաբունապետ և վարդապետարանը ինքուր վիրապից տեղափոխել Մշո Առաքելոց վանք: Երկրում տիրող բարդ իրավիճակի և ֆրդական

ցեղերի՝ վանքի դեմ կատարած հարձակումների պատճառով 1281 թ. իր աշակերտ Եսայի Նշեցու հետ տեղափոխվել է Քաջբերունի գավառ, Մեծոփավանք, իսկ 1282-ին՝ Վայոց ձոր: Պոռոչյան իշխանական տունը նրան է տրամադրել Աղբերց վանքը, որտեղ Ներսես Մշեցին, համախմբելով իր աշակերտներին, շարունակել է ուսուցումը, փաստորեն, հիմք դնելով Գլածորի համալսարանին: Մահից առաջ (1284 թ.) բաբունապետ է կարգել Եսայի Նշեցուն: Ներսես Մշեցու համառոտ վարքը մուծվել է Հայսմավուրք:

Ներսես – գրիչ Գլածորում, 1321 թ. ընդօրինակել է «Գիրք պիտոյից»-ը իր հորեղբայր՝ Գլածորում «բանի սպասատր» Վարդանի համար, որի հիշատակարանում նշվում են նրա ազգականները (պահպանվել է միայն հիշատակարանը) (ԺԳ, Ա, 413):

Ներսես Տարոնացի (Սասնեցի) – Գլածորի սան, ապա՝ վարդապետ: 1332 թ. իր պատվերով ընդօրինակված Աստվածաշնչում (Վնտ. 1007) նշում է, որ Վահրամի որդին է, ծնունդով Սասունի Կոռ գյուղից, եղել է Մշո Առաքելոց (Ղազարու) վանքի միաբան, 7 տարի ուսանել է Գլածորում: Աստվածաշունչը, որի գրչության համար հանգանակություն է արել, Գլածորում գրել է տվել Դավիթ և Եփրեմ գրիչներին, ծաղկել է Թորոս Տարոնացին: Հիշատակարանում անվանապես նշում է բոլոր նվիրատուներին և ընծայված գումարների չափը, ուշագրավ մանրամասներ է հայտնում, պատմելով, որ տեղից տեղ է գնացել ձեռագրի թուղթը գնելու (Թավրիզ), գրչության (Գլածոր) և մատյանը կազմելու (Քոննա, Ճահուկ) համար, արձանագրելով նաև ծախսված ընդհանուր գումարը՝ 2200 դրամ: Հարել է միարարներին (ԺԳ, Բ 133-136, Յովսեփեան, 1969, 284):

Ոսկան – վարդապետ, 1304 թ. Գլածորում Ավետարան է ընդօրինակել (պահպանվել է միայն հիշատակարանը), (ԺԳ, Ա, 70-71):

Պողոս Կիլիկեցի – Գլածոր ուսանելու է եկել Կիլիկիայի Ակների վանքից, այստեղ վարդապետական գավազան ստացել, հմուտ գրիչ և ծաղկող էր: Մինչև Գլածոր գալը մի շարք մատյաններ է ծաղկել Կիլիկիայում (հայտնի են 7-ը), որոնցից հնագույնը՝ 1267 թ.: Սյունիքում նրա մասին առաջին հիշատակությունը պահպանվել է Մոմիկի՝ 1307 թ. նորավանդում գրած հիշատակարանում, որտեղ նա հայտնում է, թե այդ թվականի աշնանն ինքն ու Պողոս վարդապետը Հովհաննես Օրբելից երկու Ավետարան ընդօրինակելու պատվեր են ստացել. «Ի նմին ամի յաւուրսն աշնան, ես՝ Մոմիկ գրիչ և Պաղոս վարդապետն երկու Աւետարան սկսեալ հրամանաւ տէր Օրպէլ Յովանիսի կատարեցաք...»: Նույն թվականին Պողոսը Գլածորում ընդօրինակել է Ավե-

տարան (Վնտ. 1917): Երկու առանձին հիշատակարաններից մեկում որպես ստացող հիշատակվում է Դավիթ վարդապետը («գրեցաւ սա հրամանաւ եւ արդեամբ մեծ վարժապետին Դասթի, [ի] վայելումն անձին իւրոյ եւ յետ աստեացս յիշատակ իւրն հոգոյ եւ իւրոյ վարդապետաց եւ ծնաւոյաց եւ ամենայն արեան մերձատրաց եւ երախտատրաց»), մյուսում՝ Եսայի Նշեցին («Ձստացող Աւետարանիս՝ գտուրբ եւ գաղտնաբերույս բարունապետն Եսայի յիշեցիք ամենայն զարմիր»): 1310 թ. Վայոց ձորի Արատեսի վանքում, ապա 1311 թ., ոչ հեռու գտնվող Հերմոնի վանքերում, երկու այլ ձեռագիր է գրել. առաջինի հիշատակարանում (ՄՄ 4446) իրեն կոչում է «ծերացեալ»:

1313 թ. Պողոս վարդապետը Գլաձորում ընդօրինակել է մեկ այլ Ավետարան (ՄՄ 7842) «ի գաւառիս, որ Վայոձոր ասի, եւ ի մեծ մենաստանիս, որ Գլաձոր յորշորջի, ի դրան Սուրբ Նախավկայիս ... ի վարժապետութեանս մերոյ Մեծի Եսաեայ»: Ձեռագրի ստացողը կին է Յուզաբեր (Իւզաբեր) անունով: 1314 թ. Գլաձորում Ստեփանոս Տարսայիհի պատվերով գրած մեկ այլ Ավետարանի հիշատակարանում նշում է իր կիլիկեցի լինելու և Գլաձոր գալու պատճառի մասին. «Ես՝ Պաւղոս, ըստ շնորհատուր անուանն սոսկ վարդապետ կոչեցեալ, աշխարհաւ Կիլիկեցի, ի սուրբ ուխտէն Ակնէր կոչեցեալ... յաղագս փափագման իմաստասիրական արհեստից տարաշխարհիկ եղեալ... եկեալ բնակեցայ ի կողմն նահանգիս Սիւնեաց, ի գաւառս Վայոց ձոր կոչեցեալ, ի վանս Գլաձոր. առ ոտս սուրբ երիցս երանեալ բարունապետին Եսայեայ»: Բուն մատյանը չի պահպանվել, բայց հիշատակարանը բավական ընդարձակ է: Այն ունի նաև չափածո հատված, որը գրել է Հակոբ Թագորեցին և որտեղ նշվում է, թե Ստեփանոս Տարսայիհն այդ Ավետարանը նվիրել է տեղի Սարգսին (ԺԳ, Ա, 134-136, 171, 193, 232-233, 251-154):

Պողոս – գործակալ (տնտեսական հարցերով զբաղվող) Գլաձորում: Այս պաշտոնում հիշված միակ մարդն է Գլաձորում, որի անունը պահպանվել է Առաքել Հաղբատեցու 1313 թ. հիշատակարանում: Այստեղ նա Պողոսի մասին գրում է «զՊաւղոս կուսակրան եւ զբարեմիտ գործակալ տեղոյս յիշեալ լիցի ի Տեառնէ Աստուծոյ» (ԺԳ, Ա, 234):

Սարգիս – գրիչ, որը գրել է 1284-ին Մաաթեոս Կիլիկեցու՝ Ներսես Մշեցի բարունապետի համար ընդօրինակած ձեռագրի (Վիեննա, 571) մի հատվածը և այդ մասին թողել հիշատակարան: Նույն թվականին նա Եսայի Նշեցուն օգնել է մեկ այլ ձեռագիր (ՄՄ 437) ընդօրինակելիս (ԺԳ, 554, 555):

Սարգիս – Գլաձորի սաներից, որին հիշատակում է Մկրտիչ Թեղենացին 1298 թ.-ից հետո գրած հիշատակարանում՝ նրան կոչելով պատանի և իր

պես պանդուխտ, այսինքն՝ այլ գավառից էր ուսանելու եկել (ԺԳ, 825):

Սարգիս – Գլաձորի պատանի սան, որին 1313 թ. հիշատակում է Առաքել Հաղբատեցին՝ Ավետիսի պատվերով ընդօրինակած ձեռագրի հիշատակարանում, որպես օգնական և թուղթ կոկող. «Եւ զսիրելի եւ զուշիմ համբակֆս մեր եւ զշնորհագով աշակերտել մանկունֆս, որ բագում աշխատեցան ի սպասաւորութիւն եւ ի կոկել ֆարտիզիս՝ տէր Աւագ եւ Սարգիս» (ԺԳ, Ա, 234):

Սարգիս – արեղա, գրիչ, Գլաձորում 1317 թ. ընդօրինակել է «Ոսկեփորիկ» (Վնտկ. 1108): Ձեռագիրը գրել է Գրիգորիսի (նրան կոչում է իր եղբայրը, բայց հնարավոր է, որ նկատի ունի հոգևոր եղբայրությունը) և նրա կնոջ՝ Մամախաթունի օժանդակությամբ («որ ձեռնտու եղեն այսմ գրոցս»), որոնց մանրանկարը պահպանվել է ձեռագրում (գահակալ Աստվածածնի և Մանկան պատկերի դիմաց): Գրիչն անվանապես հիշատակում է իր հոգևոր ծնողներին, որոնք կանայք են՝ «աղաչեմ յիշել զհոգևոր ծնողսն մեր՝ զՄեծտիկին, եւ զՄարթա, զՆուսթի, զՀովաղեղն», իսկ իր ծնողներին նշում է առանց անունները տալու («եւ զմարմնատր ծնողսն մեր»), հիշատակում է միայն այլազգիների ձեռքով սպանված եղբորը՝ Զուատ անունով: Նշում է նաև իր մտերիմներից պարոն Լոյսին և նրա որդի Միրմիրին: Մի կարճ հիշատակագրության մեջ խնդրում է հիշել Գլաձորի իր հոգևոր եղբայրներից երկուսին՝ «Զմեղապարտ եւ զփցուն գրիչս՝ Սարգիս յիշեալ յաղալթս, եւ զեղբայրս իմ՝ զԴափթ Հաղբատեցի, եւ զԹորոս ծաղկող Տարոնեցի»: Հնարավոր է, որ նույն Սարգիսն է մի Ավետարանի ծաղկողը (ՄՄ 4456), որի հիշատակարանում իրեն կոչում է Ամիր Սարգիս, բայց գործն արել է նույն Գրիգորիսի (նրան կոչում է ֆահանա) և Մամախաթունի օժանդակությամբ («...որ ազնութիւն արար Աւետարանիս ծաղկելուն ամենայն իրամ՝ հացի եւ թացաւ եւ հոգութեամբ»): Այստեղ նա նշում է նաև իր ծնողներին՝ «զհայրն եւ զմայրն իմ՝ զԴանէլն եւ զԱղուտիսաթունն», ինչպես նաև երկու գործակցի՝ «զՄխիթար սարկաւագն եւ զԳրիգոր գրագիրն»: Այդ հիշատակարանում գրչության վայրը նշված չէ (ԺԳ, Ա, 318-320, Ալիշան, 1893, 133):

Սարգիս – վարդապետ, Գլաձորում 1321 թ.-ից հետո (մոտակա տարիներին) ստացել է Թորոս գրչի ընդօրինակած՝ Թովմա Ավլինացու մատյանը՝ «Յաղագս եւթն խորհրդոց եկեղեցոյ ֆրա Թովմայի» (ՄՄ 560) (ԺԳ, Ա, 414):

Սարգիս – ֆահանա, 1335 թ. Գլաձորում ստացել է Գրիգոր գրչի ընդօրինակած՝ Ներսես Լամբրոնացու մեկնությունների ժողովածուն (ՄՄ 1141): Հիշատակարանից երևում է, որ Գլաձոր էր եկել ուսումը շարունակելու և վարդապետական գավազան ստանալու համար (ԺԳ, Բ, 210-211):

Սիմեոն – գրիչ, որը Եսայի Նչեցուն օգնել է մի ժողովածու (ՄՄ 437) ընդօրինակելիս՝ գրելով 40 սյունակ տեխտ, և որի մասին նշում է հիշատակարանում՝ «Ո՛վ պատուական եղբայր Եսայի, դու արժանի ես, թէ Խ (40) տետր այս ցեղ քեզ օգնութիւն էի արարեալ, ապա դու գիտեա զակարութիւնս իմ և զհարկս, որ ի վերա կա: Անմեղադիր լեր և յաղօթից մի մոռանար, թէ այլ կարեն օգնել՝ յօժար եմ»: Հավանաբար Եսայու՝ իրեն արած դիտողությունը նկատի ունենալով, որպեսզի մանրատառ գրի, Սիմեոնը գիրը փոփոխել է և 348ա էջի լուսանցում գրել՝ «Մանր կու ուզես՝ կարդա» (ԺԳ, 555, Ղազարոսյան, 1984, 62):

Սիմեոն – վարդապետ Գլաձորում, հետևելով Հովհաննես Քոնեցուն միարարների շարքն է անցել: Վերջիններիս ցանկում նրա մասին նշվում է՝ «Սիմեոն վարդապետ ի Բասեն գաւառէ» (Յովսէփեան, 1969, 284):

Սիմեոն – վարդապետ Գլաձորում, միարարների շարքն է անցել, իսկ վերջիններիս ցանկում նրա մասին նշվում է՝ «Սիմեոն վարդապետ ի Խաչէն գաւառէ» (Յովսէփեան, 1969, 284):

Ստեփանոս – Գլաձորում հիշատակված առաջին գործիչներից մեկը: 1284 թ. Գլաձորում Եսայի Նչեցուն ընդօրինակման համար տվել է մի ժողովածուի (ՄՄ 437) նախօրինակը և գրանյութ՝ թուղթը, որի մասին նշում է գրիչը՝ «Ձհամշիրակ եղբայր իմ Ստեփանոս, որ զօրինակս քարտի հանդերձ շնորհեաց»: Փաստորեն, Նչեցին Ստեփանոսին կոչում է իր համերկացին, այսինքն նա ծնունդով սասունցի էր կամ մոտակա գավառներից: Հավանաբար նույն Ստեփանոսին է Եսայի Նչեցին հիշատակում նույն թվականին Արարատյան երկրամասի առաջնորդ Գրիգոր արքեպիսկոպոսի համար ընդօրինակած մի ձեռագրի (ՄՄ 1422) հիշատակարանում, նրա մասին գրելով. «և զսիրելի եղբայրս՝ Ստեփանոս սպասաւոր բանի, վասնզի շատ յորդորիչ և մխիթար գտաւ մեզ ի պէտս հոգո և մարմն...»: Ստեփանոսը 1318 թ. Եսայի Նչեցու համար ընդօրինակված Աստվածաշնչի (ՄՄ 206) երեք գրիչներից մեկն է: Հավանաբար նույն Ստեփանոսն է հիշատակվում Դավիթ գրչի 1332 թ. հիշատակարանում որպես Հովհաննես Մշեցու «հոգետր երկնողն», որը տվել է ընդօրինակվող Աստվածաշնչի երեք գրերի (Երեմիայի, Դանիելի և Եզեկիելի մարգարեությունների) գաղափար օրինակները: Ըստ հիշատակարանի՝ նա մահացել է այդ ժամանակ (1332): Նշված վկայությունները համադրելով՝ կարելի է ենթադրել, որ Ստեփանոսի տնօրինության ներքո է գտնվել Գլաձորի ձեռագրական հավաքածուն (ԺԳ, 554, 557, ԺԳ, Բ, 136, Ղազարոսյան, 1984, 61):

Ստեփանոս – գրիչ, 1318 թ. Եսայի Նշեցու համար ընդօրինակել է Աստվածաշունչ (ՄՄ 206), հնարավոր է նույնն է նախորդի հետ (ԺԴ, Ա, 356):

Ստեփանոս Տարսայի – Սյունյաց մետրոպոլիտ՝ 1314-1331 թթ., իշխան Ջալալ Օրբելյանի որդին, ուսանել է Գլածորի համալսարանում: 1323 թ. հիշատակարանում Եսայի Նշեցին նրա մասին գրում է. «ամենամաքուր՝ տէր Ստեփաննոս մականուն Տարսայի, որ է եւ նա մեր որդի ի Բանէ ծնեալ, մանուկ տիա՛մ առեալ զաշտինան արհեպիսկոպոսութեան...»: 1331 թ. նրա ստացած (Կիլիկիայում գրված) մի Ավետարանի հիշատակարանում նրա մասին ասվում է. «...Ստեփաննոսի Տարսայի՛ն՝ հզաւր եւ իմաստուն գիտնականի, վարժեալ ի վարժարանի վարժապետին Եսայոյ տիեզերաբարոզ լուսաւորչին», իսկ մեկ այլ հատվածում Կիրակոս վարդապետը համարվում է նրա հոգևոր հայրը (հավանաբար խոսքը Գլածորի համանուն վարդապետի մասին է) (ԺԴ, Ա, 458, ԺԴ, Բ, 59):

Ստեփանոս Օրբելյան – Տարսայի Օրբելյան իշխանի և Արուզ խաթունի որդին, Սյունյաց մետրոպոլիտ (մահ. 1303 թ): Նախնական կրթությունը ստացել է Տաթևի Հայրապետ եպիսկոպոսի դպրոցում: 1280-ին Նորավանդում դարձել է կուսակրոն ֆահանա, 1282-1284 թթ. ժամանակամիջոցում ուսանել է նորահաստատ Գլածորի համալսարանում՝ աշակերտելով բաբունապետ Ներսես Մշեցուն, և նրանից ստացել վարդապետական գավազան: Նորավանդում 1297-ին ավարտած իր «Պատմություն նահանգին Սիսական» կոթողային աշխատության մեջ նա այդ մասին գրում է. «վարժեցայ ի կրթարանի աստուածեղէն տառից... առի հրաման յաստուածագգեաց և յաշխարհայոյս բաբունապետէն Ներսիսէ և տհաս իսկութեամբ նստայ յաթոռ վարդապետական»: 1286 թ. Կիլիկիայում Կոտանդին Բ Կատուկեցի (1286-1289) կաթողիկոսից եպիսկոպոսական ձեռնադրություն է ստացել և հաստատվել որպես Սյունյաց աթոռի մետրոպոլիտ՝ միավորելով Տաթևի և Նորավանդի աթոռները: Նրա հիմնական աթոռանիստը Նորավանդում էր, որից բացի, նաև եպիսկոպոսական ամառային նստոց է դարձնում Վայոց ձորի Արատեսի վանքը:

Այն, որ Ստեփանոս Օրբելյանը ուսումնառությունից հետո կապեր է պահպանել Գլածորի համալսարանի հետ, երևում է նրա և Եսայի Նշեցու նամակագրությունից (պահպանվել է միմյանց ուղղված մեկական թուղթ), մետրոպոլիտի կյանքի վերջին տարում՝ 1303 թ.: Առիթը վերջինիս պատվերն էր Եսայի Նշեցուն՝ Եզեկիելի մարգարեության մասին մեկնողական մի երկ գրելու, որն ավարտելով, բաբունապետը նախ վերջաբանում, ապա և առան-

ծին թղթով, մեծարական արտահայտություններով դիմում է պատվիրատուին, իսկ նա էլ շնորհակալական գրությամբ («Պատասխանի շնորհակալութեան տեառն Ստեփաննոսի առ վարդապետն յԵսայեայ») փոխադարձաբար փառաբանում ռաբունապետին:

Ստեփանոս Օրբելյանը նաև բազմարդյուն մատենագիր, աստվածաբան, պատմիչ, բանաստեղծ էր: Նա ջանադիր աշխատությամբ գրել է Սյունյաց աշխարհի ամբողջական պատմությունը, որի մեջ հանդես է գալիս որպես պատմության և աղբյուրների նկատմամբ հետազոտական վերաբերմունք ունեցող հեղինակ: Գրել է «Հակաճանաչություն ընդդեմ երկաբնակաց» երկը (1302 թ.)՝ նվիրված ֆաղկեդոնականության և աղանդների հերքմանը, իսկ Խաչատուր Կեչառեցու պատվերով՝ «Պատճառ ժողովոյն Քաղկեդոնի» գործը: Որպես հայրենիքի ճակատագրով մտահոգ մարդ, գրել է «Ողբ ի Սուրբ Կաթողիկէն» բանաստեղծությունը, որտեղ Սուրբ Էջմիածնի տանարն անձնավորելով՝ ողբում է պետականությունից զրկված Հայաստանի վիճակը, կաթողիկոսական աթոռի տարագիր լինելը, միաժամանակ ցիրուցան եղած հայ ժողովրդին կոչ է անում համախմբվել իր շուրջը, այդտեղ վերահաստատել Հայոց թագավորական գահը և հայրապետական աթոռը (Օրբելյան, 1910, 478, Յովսէփեան, 1969, 401, Մաթևոսյան, 2017, 29-39):

Վարդան Կիլիկեցի – Կիլիկիայից Գլաձոր է եկել ուսումը կատարելագործելու համար և այստեղ գրած՝ մեզ հայտնի երկու ձեռագրի (ՄՄ 470, Եղմ. 1709) հիշատակարաններում էլ նշում է Կիլիկիայում եղած ժամանակ իր ուսուցչին՝ Հեթում Ա. թագավորի եղբայր Հովհաննես Արփաղբորը, որի մասին գրում է՝ «գուսուցիչն իմ», իսկ Եսայի Նչեցու մասին՝ «զվարժապետն իմ»: Առաջին մատյանի (ժողովածու) ստացողը Եսայի Նչեցին է, իսկ երկրորդը Վարդանը գրել է իր համար՝ 1288 թ., բայց նախօրինակը տվել է Նչեցին: Այս հիշատակարաններում գրիչն իրեն կոչում է Վարդան Կիլիկեցի: Մեկ այլ մատյան (ՄՄ 6558), որի ստացողը Եսայի Նչեցին էր և որը սկսել էր գրել Հովհաննես Երզնկացին, Վարդանը լրացրել է մասամբ՝ գրելով 333-449 էջերը (սկզբում նշված է՝ «Աստից ի վեր Վարդանա Կիլիկեցոյս է գիր»): Հավանաբար նրան է պատկանում նաև մի անթվական հիշատակարան, որտեղ իրեն կոչում է Եսայի Նչեցու աշակերտ (ՄՄ 749) (ԺԳ, 604-606, 864-865, ԺԳ, Բ, 280-281):

Վարդան – Գլաձորի սան, ապա՝ «բանի սպասատր», որն ուսանում էր «Առ ոտն կայծակնամաբուր ռաբունոյս մերոյ՝ Եսայեա, որ է պայծառացեալ գործնականանն եւ տեսականան»: 1321 թ. Գլաձորում ստացել է «Գիրք պի-

տոյից», որն ընդօրինակել է իր եղբորորդի Ներսեսը: Հիշատակարանում նշում է իր ազգականներին. «Արդ, ես՝ Վարդան բանի սպասատր, ստացայ զգիրֆս զայս, ի վայելումն մանկանց Սիոնի, եւ ի յիշատակ ինձ եւ արեան մերձատրաց իմոց, հաւրն իմոյ՝ Պարսամի, եւ մարն իմոյ՝ Տիրանցի, եւ եղբարցն իմոց՝ Յովանիսի, եւ Ստեփանի, եւ ֆուերցն իմոց՝ Խաթունի, Մամախաթունի եւ Շնոֆորի» (ԺԳ, Ա, 398, 413):

Տիրատուր Կիլիկեցի – վարդապետ, Գլաձորի համալսարանի բարունապետը Եսայի Նշեցուց հետո՝ 1338-1356 թթ.: Առաջին անգամ Գլաձորում հիշվում է 1309 թ. իր ընդօրինակած մի Ավետարանում թողած հիշատակարանում՝ «ի մեծ դպրատանս, որ կոչի Գալիձոր, ի վարժապետութեանս Մեծիս Եսայեայ եւ Եռամեծին Դավթայ, ձեռամբ անիմաստ գրչի՝ Տիրատուր Կիլիկեցոյ»: 1320-ական թթ. սկզբին Գլաձորում ստացել է «Յաղագս եւրն խորհրդոց եկեղեցոյ ֆրա Թովմայի» գործը: 1337 թ. Ավագտեր վարդապետը Տիրատուրին Եսայի Նշեցու հետ հիշատակում է որպես Գլաձորի երկրորդ բարունապետ, իր մասին գրելով. «որ բազում ժամանակս աշխատեցայ առ ոտս մեծ բարունապետացն յԵսայի եւ Տիրատուրոյ»: 1338 թ. Եսայի Նշեցու մահից հետո բարունապետ Տիրատուր Կիլիկեցին համալսարանը տեղափոխում է Օրբելյանների հովանավորությամբ գործող Հերմոնի վանքը, որտեղ այն մնում է մինչև Տիրատուր Կիլիկեցու մահը 1356 թ.: Տիրատուր Կիլիկեցին թողել է նաև մատենագրական ժառանգություն: Հայտնի են նրա մի շարք ֆորոգները, գրել է նաև հանելուկներ՝ «Տիեզերալոյս վարդապետին Տիրատուրոյ ասացեալ հանելուկն իմաստասիրական» (ԺԳ, Ա, 156-157, ԺԳ, Բ, 275, 418, Քյոսեյան, 2018, 513-515):

Տիրացու – Գլաձորի սան, որն առաջին անգամ հիշատակվում է Պողոս վարդապետի՝ 1307 թ. մի հիշատակարանում, որպես Եսայի Նշեցու աշակերտ, որն իրեն օգնել է ձեռագիրը գրելիս («յիշեցէ՛ք ի սուրբ յաղաբս ձեր՝ զմեծ բարունապետին Եսայի, եւ զհարազատ աշակերտն՝ զՏիրացու, եւ զձնաւոյ՛ք նորա, որ ամենայն յաւժար սրտի եւ սիրով սպասատրեաց սրբոյ Աւետարանիս նկարաւոյին եւ գրաւոյին»): 1311 թ. նա արդեն սարկավագ էր և Պողոս վարդապետը նրա պատվերով մի ձեռագիր է ընդօրինակել Հերմոնի վանքում (նախկինում պահվել է Մշո Առաքելոց վանքում, այժմ՝ կորած) հիշատակարանում ընդգծելով, որ Տիրացուն Եսայի Նշեցու հոգևոր զավակն էր՝ («...Տիրացուին՝ սպասատրին եւ հոգետր որդեկի սուրբ եւ երանաշնորհ բարունապետի աստուածախասս եւ տիեզերալոյս վարդապետի Եսայեայ»): Այս մատյանում եղել է նաև Եսայի Նշեցու մանրանկարը, որի դիմաց նրա

երկու աշակերտներն են, մեկը մանրանկարիչ Թորոսը, որին կից եղել է անունը, մյուսն էլ հավանաբար, հենց Տիրացուն: Վերջինս հիշատակվում է նաև 1317 թ. Գլաձորում Կիրակոս վարդապետի համար ընդօրինակված Աստվածաշնչում (ՄՄ 353)՝ որպես գրիչներից մեկը: 1318 թ. Գլաձորում Տիրացուն՝ որպես իր հոգևոր եղբոր, հիշատակում է նաև Հակոբ Թագորեցին (ԺԻ, Ա, 135, 192-193, 232, 361):

Համառոտագրություններ

Ալիշան, 1893 – **Ղ. Ալիշան**, *Սիսական*, Վենետիկ, 1893:

Անեցի, 2014 – **Սամուել Անեցի եւ շարունակողներ**, *ժամանակագրութիւն*, աշխատասիրությամբ **Կ. Մաթևոսյանի**, Երևան, 2014:

Արևշատյան, Մաթևոսյան, 1984 – **Ս. Արևշատյան, Ա. Մաթևոսյան**, *Գլաձորի համալսարանը միջնադարյան Հայաստանի լուսավորության կենտրոն*, Երևան, 1984:

ԺԳ – *Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ*, *ԺԳ դար*, կազմեց՝ **Ա. Մաթևոսյան**, Երևան, 1984:

ԺԻ, Ա – *Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ*, *ԺԻ դար*, կազմողներ՝ **Լ. Խաչիկյան, Ա. Մաթևոսյան, Ա. Ղազարոսյան**, մասն Ա, Երևան, 2018:

ԺԻ, Բ – *Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ*, *ԺԻ դար*, կազմողներ՝ **Լ. Խաչիկյան, Ա. Մաթևոսյան, Ա. Ղազարոսյան**, մասն Բ, Երևան, 2020:

ԺԵ, Ա – *Ժ Ե դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ*, կազմեց՝ **Լ. Խաչիկյան**, մասն Ա, Երևան, 1955:

Ղազարոսյան, 1984 – **Ա. Ղազարոսյան**, «Գլաձորի համալսարանի գրիչները և ձեռագրերը», *ԼՀԳ*, 1984, № 3, էջ 58-66:

Մաթևոսյան, 2017 – **Կ. Մաթևոսյան**, *Նորավանքի վիճագրերը և հիշատակարանները*, Երևան, 2017:

Յովսէփեան, 1969 – **Գ. Յովսէփեան**, *Խաղբակեանք կամ Պոռշեանք Հայոց պատմութեան մէջ*, Անթիլիաս, 1969:

Քյոսեյան, 2018 – **Հ. Քյոսեյան**, *Ներածութիւնն հայ եկեղեցական մատենագրության*, Երևան, 2018:

Օրբելեան, 1910 – **Ստեփանոս Օրբելեան**, *Պատմութիւնն նահանգին Սիսական*, Տփղիս, 1910:

KAREN MATEVOSIAN

THE TEACHERS AND STUDENTS OF GLADZOR UNIVERSITY

Key words: Gladzor, university, Esayi Nch'ets'i, Nersēs Mshets'i, manuscript, scribe, colophon.

Gladzor University, which operated in the Aghberts' Monastery of Vayots' Dzor in 1282-1338, was one of the most significant educational, scholarly and cultural centers of medieval Armenia. While Gladzor's legacy has been well addressed by scholarship, a comprehensive list of the university's teachers and students is deficient from the literature. This present publication provides such a list, compiled on the basis of available sources. It includes 72 names all told, with corresponding biographical precis drawn from colophons.

The article also presents a miniature created in Gladzor in the 1320s, which depicts forty-four figures: the rector of Gladzor University, Esayi, alongside both teachers and students.

КАРЕН МАТЕВОСЯН

ПРЕПОДАВАТЕЛИ И УЧАЩИЕСЯ ГЛАДЗОРСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ключевые слова: Гладзор, университет, Есаи Нчеци, Нерсес Мшеци, рукопись, писец, памятная запись.

Гладзорский университет, действовавший в монастыре Ахберц в Вайоц Дзоре в 1282-1338 годах, был одним из важнейших образовательных, научных и культурных центров средневековой Армении. К Гладзору и его наследию обращались многие исследователи, имеется солидное число публикаций, однако полного списка преподавателей и студентов университета по сей день не существовало. В данной публикации этот пробел по возможности восполняется. В список вошло 73 имени, о каждом из которых даны краткие сведения, в основном почерпнутые из памятных записей рукописей.

В статье также представлена миниатюра, созданная в Гладзоре в 1320-х годах, на которой изображено 44 человека: ректор Гладзорского университета Есаи Нчеци с преподавателями и учениками.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԵՆ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ

Գլաձորի համալսարանի ուսուցիչները և սաները..... 5

ՀՐԱՆՏ ՕՀԱՆՅԱՆ

Դավիթ-Դանիելյան պալաթարը և Լազարյանները..... 34

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԱՅԱՆԵ ԹԵՐԶՅԱՆ

Գևորգ Կաղի ժամանակաշրջանի ճշգրտման փորձ..... 54

ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԻՆԵ ՄՈՍԻԿՅԱՆ

«Խառնվածք» հասկացությունից միջնադարյան ընկալումները..... 61

«ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ՝ ԲԱԶՄԱՇՆՈՐՀ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ» ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐԻՑ (2023 թ. հունիսի 21-23)

ԶԱՔԱՐԻԱ Ծ. ՎՐԴ. ԲԱՂՈՒՄՅԱՆ

Հայոց եկեղեցու անդամագրությունն ըստ
«Արևորդիների դարձի մասին» Ս. Ներսես Շնորհալու թղթի..... 83

ԷՌԵԱ ՄԱՆԵԱ ՇԻՐԻՆՅԱՆ

Ներսես Դ Կլայեցի կաթողիկոսի «Շնորհալի»
պատվանվան մասին..... 97

ՎԱՆՈ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

Ներսես Շնորհալին խրատական բանաստեղծության հիմնադիր..... 116

ԼԱԼԻԿ ԽԱԶՍՏՐՅԱՆ

Պատկերավոր համեմատությունների ձևակազմական
կաղապարները Ներսես Շնորհալու «Ողբ եղեսիոյ» պոեմում..... 127

ԼՈՒՍԻՆԵ ՍԱՀԱԿՅԱՆ

Ներսես Շնորհալի և Կոմիտաս վարդապետ..... 139

ՄՀԵՐ ՆԱՎՈՅԱՆ

Հայկական վերածննդի երաժշտաբանաստեղծական արվեստի որոշ
բնութագրիչներ՝ Ս. Ներսես Շնորհալու ժառանգության մեջ..... 156

ՀԱՍՄԻԿ ԻՐԻՑՅԱՆ

Ներսես Շնորհալու նորահայտ բնագիրը ՄՄ 3839 ձեռագրում (անգլ.)..... 166

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՍԵՅՆԳԵՀՆԱՍԻՄ ՖԱԹԵՄԻ, ՀԱՅԿԱԶ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

*Մատենադարանի այլալեզու ֆոնդի
չորս միավորի նկարագրություն (անգլ.)*..... 179

ՍԱԹԵՆԻԿ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Երկու հնատիպ հմայիլների ուսումնասիրության հետքերով..... 195

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ

ԷՍԹԵՐ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

*Գրիգոր Լուսավորչին վերագրվող տեսիլ-հարցումը
(համեմատական բնագիր)*..... 212

ԱՐԵՎԻԿ ԱՐԱԲՅԱՆ

*Առաքել Սյունեցու «Ղազարու յարութեան» և
«Մեծատան եւ Ղազարու» անտիպ տաղերը*..... 251

ԳՐԱԵՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՈՒՍՅԱԿ ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ

*Զաֆարիա Ծայրագոյն վարդապետ Բաղումեան,
Կիրակոս Երզնկացու՝ Սուրբ Եւագր Պոնտացու երկերի լուծմունքները,
խմբագիր՝ Գ. Տէր-Վարդանեան, Երևան, Մատենադարան, 2022*..... 260

ԱՐՄԻՆԵ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

*Les Arts Libéraux et les Sciences dans l' Arménie
Ancienne et Médiévale («Ազատ արվեստները և գիտությունները
հին և միջնադարյան Հայաստանում»), sous la direction
de Valentina Calzolari, Paris: Vrin 2022*..... 270

ԲԱՆԱՎԵՃ

ԱՐՍԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

*Դարձյալ հին երևանի աշտարակի և
երկուերեսնի եկեղեցու պարզաբանման շուրջ*..... 280

*Բանբեր Մատենադարանի հանդեսի հոդվածների ձևավորմանը
վերաբերող պահանջներ*..... 296

CONTENTS

HISTORY

KAREN MATEVOSIAN

The Teachers and Students of Gladzor University.....5

HRANT OHANYAN

The Role of the Lazaryans in the Davit-Daniel Conflict.....34

PHILOLOGY

GAYANE TERZIAN

An Attempt at Dating the Life of Gevorg Kagh.....54

NATURAL SCIENCES

KARINE MOSIKYAN

Medieval Conceptions of Temperament.....61

PROCEEDINGS OF THE 6TH INTERNATIONAL CONFERENCE “NERSĒS SHNORHALI THE GRACIOUS PATRIARCH” (June 21-23, 2023)

PROTO-ARCHIMANDRITE ZACHARIA BAGHUMYAN

Membership in the Armenian Church According to St. Nersēs
Gracious’ Letter “On The Conversion of the Sons of the Sun”.....83

ERNA MANEA SHIRINIAN

About the Title “Graceful” of Catholicos
Nersēs IV Klayets’i.....97

VANO EGHIAZARYAN

Nersēs Shnorhali as the Founder of the Genre
of Didactic Poetry.....116

LALIK KHACHATRYAN

Formal Models of Figurative Comparisons
in the Poem “Elegy on the Capture of Edessa”
by Nersēs Shnorhali.....127

LUSINE SAHAKYAN

Nersēs Shnorhali And Komitas Vardapet.....139

MHER NAVOYAN

Some Characteristics of the Musical and Poetic Art
of the Armenian Renaissance in the Heritage
of St. Nerses Shnorhali 156

HASMIK IRITSYAN

A Newly Discovered Work of Nersēs Shnorhali
in Ms M3839 166

BIBLIOGRAPHY**SAYEDEHNASIM FATEMI, HAYKAZ GEVORGYAN**

Description of Four Units of Matenadaran's Foreign Language Fund 179

SATENIK GRIGORYAN

On Two 18th C. Scroll Amulets 195

PUBLICATIONS**ESTER PETROSYAN**

The Revelation Attributed to Gregory the Illuminator 212

AREVIK ARABYAN

Arak‘el Siwnets‘i and his Unpublished Verses
“The Resurrection of Lazarus” and “The Rich Man and Lazarus” 251

BOOK REVIEWS**ARUSYAK TAMRAZYAN**

Proto-Archimandrite Zacharia Baghumyan, *Kirakos Erznkais‘i’s
Commentaries on Saint Evagrius Ponticus’ Works*, Yerevan, 2022 260

ARMINE MELKONYAN

Les Arts Libéraux et les Sciences dans l’Arménie Ancienne et Médiévale,
Sous la direction de Valentina Calzolari, Paris: Vrin 2022 270

DISCUSSION**ARSEN HARUTYUNYAN**

Once More on the Interpretation of Old Yerevan’s Tower
and Church Yerkueresni (St. Paul and Peter) 280

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

КАРЕН МАТЕВОСЯН

Преподаватели и учащиеся Гладзорского университета 5

ГРАНТ ОГАНЯН

Противостояние Давид-Даниэл и Лазаревы 34

ФИЛОЛОГИЯ

ГАЯНЕ ТЕРЗЯН

Опыт уточнения времени жизни Геворга Кага 54

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

КАРИНЕ МОСИКЯН

Средневековые представления о темпераменте 61

**ИЗ МАТЕРИАЛОВ 6-ОЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
“БЛАГОДАТНЫЙ ПАТРИАРХ НЕРСЕС ШНОРАЛИ”
(21-23 июня, 2023 г.)**

ПРОТОАРХИМАНДРИТ, ЗАХАРИЯ БАГУМЯН

Принятие в лоно армянской церкви согласно посланию Св. Нерсеса Благодатного «Об обращении Сынов Солнца» 83

ЭРНА МАНЕА ШИРИНЯН

О титуле «Шнорали» католикоса Нерсеса IV Клаеци 97

ВАНО ЕГИАЗАРЯН

Нерсес Благодатный – основоположник жанра поучительных стихотворений 116

ЛАЛИК ХАЧАТРЯН

Формальные модели образных сравнений в поэме «Элегия на взятие Эдессы» Нерсеса Шнорали 127

ЛУСИНЕ СААКЯН

Нерсес Шнорали и Комитас Архимандрит 139

МГЕР НАВОЯН

Некоторые характеристики музыкально-поэтического искусства армянского Возрождения в наследии Св. Нерсеса Шнорали.....156

АСМИК ИРИЦЯН

Новонайденный текст Нерсеса Шнорали в рукописи № 3839 из собрания Матенадарана.....166

БИБЛИОГРАФИЯ**ФАТЕМИ СЕЙЕДЕХНАСИМ, АЙКАЗ ГЕВОРГЯН**

Описание четырех единиц иноязычного фонда Матенадарана.....179

САТЕНИК ГРИГОРЯН

О двух старопечатных свитках-оберегах XVIII в.....195

ПУБЛИКАЦИИ**ЭСТЕР ПЕТРОСЯН**

Откровение, приписываемое Григорию Просветителю.....212

АРЕВИК АРАБЯН

Неизданные стихи “О воскрешении Лазаря” и “О богаче и Лазаре” Аракела Сюнеци.....251

РЕЦЕНЗИИ**АРУСЯК ТАМРАЗЯН**

Протоархимандрит Захария Багумян, *Толкование Киракоса Ерзнкаци на сочинения Евагрия Понтийского*, Ереван, 2022.....260

АРМИНЕ МЕЛКОНЯН

Les Arts Libéraux et les Sciences dans l'Arménie Ancienne et Médiévale, Sous la direction de Valentina Calzolari, Paris: Vrin 2022.....270

ДИСКУССИЯ**АРСЕН АРУТЮНЯН**

Вновь об интерпретации башни и церкви Еркуересни (Св. Павла и Петра) старого Еревана.....280

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

Հատոր 36

BULLETIN OF MATENADARAN

Volume 36

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА

Том 36

Համակարգչային ձևավորումը և էջադրումը՝ Անահիտ Խանգադյանի
Շապիկի ձևավորումը՝ Մարտիրոս Տոլմանեանի
Շապիկին՝ *Ձեռ. եղմ. 365՝ Եսայի Նչեցին Գլաձորի համալսարանի
ուսուցիչների և սաների հետ*

Սրբագրիչ՝ Արմինե Գրիգորյան
Հրատարակչական խմբագիր՝ Հայկ Համբարձումյան

Տպագրված է «ՔՈՓԻ ՓՐԻՆԹ» ՍՊԸ տպարանում

Ք. Երևան, Ներսիսյան 1

Չափսը՝ 70×100 1/16, տպագրական մամուլ՝ 19

տպամանակ՝ 150

Մատենադարան

Մետրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտի
հրատարակչական բաժին, ֆ. Երևան, Մաշտոցի պող. 53, հեռ. (010) 513033
publishing.matenadaran@gmail.com

Ամսագրի թվային տարբերակը՝

banber.matenadaran.am/download-category/բանբեր-մատենադարանի/